

У пјесников вијенац

(О 50-тој обљетници Његошеве смрти)

Сурој хриди, која гомилом својом надвисује околна брда и планине, није лако голијем оком прозрети интимну природу, унутрашњи састав, ако се човјек не наоружа згоднијем оруђем, или још боље, ако се не потруди до њена подножја и, чекићем у руци, не проучи микроскопске чести њене, гдје се дивнијем складом и симетријом замеће траг најтврђем кристалу.

Које је мјесто у хијерархији генија заузимао пјесник? Каква је била особита природа његова књижевна талента? Којијем је утицајима подлегао у својој литерарној каријери? Које је мјесто заузео у домаћој књижевности? Све су то питања и квестити, које ми данас нећемо да постављамо, ни да рјешавамо. Проучавати људске појаве и тражити генезу литерарнијем продукцијама, то је, истина, посао књижевне критике; но ми тај посао данас од себе отклањамо и пред сло-

жену личност овог српског умника ступамо као благодарна унучад, као топли адмиратори; китећи цвијећем подножје његове моралне статуе, ми нити имамо времена, нити смо духом мирни, да том мајсторском дјелу критикујемо детаљне мане.

У својој настраној, но свакојако генијалној књизи о Вилиму Шекспиру, хтио је Виктор Иго да осветшта начело о једнакости генија, тврдећи како, при извјесној мјери човјечјег умља, престаје свака хијерархијска разлика, те како н. пр. Омир вриједи колико и Данте, Данте колико и Шекспир, а овај колико и Гете и т. д. Велики је француски пјесник своју тезу дивно бранио, али је опет није могао до краја одбранити. На пространом небу духа људскога, сталне звијезде нити су све једнаке величине, нити се у нашим очима једнако блистају. Према томе, нијесу једнаке ни оне звијезде-водиље, које од иско-

на предводе људски род, а које називљемо генијима.

Један талијански писац,¹ који се такође бавио класификацијом човјечјег ума, ријешио је то питање много разборитије но велики Француз. Он наиме писце, а нарочито пјеснике, дијели у три велике групе: првој припадају они, у којијех таленат надмашује вјештину; у другу долазе они, у којијех таленат и вјештина иду напоредо; трећи су они, у којијех је вјештина (умјетност) већа од талента. У прву категорију писац меће Есхила, Данта, Шекспира; у другу Гета, Молијера, Леопардија; у трећу Попа, Расина, Платена.

Да српскијем читаоцима класификација буде још јаснија, додаћу са своје стране, да би код нас Срба у првој категорији нашао мјеста Сима Милутиновић, у другој Змај Јован Јовановић, а у трећој Војислав Илић.

Што се Његоша тиче, ма да је он по природном дару, дакле по таленту свом, био несравњиво већи од потоње тројице, он би опет спадао у прву категорију, т. ј. у категорију генија, у којијех су природне особине кудикамо јаче од списатељске вјештине.

Прочитао сам у животу свом неколико дефиниција о поезији, и у свакој нађох понешто истине, али савршена не бјеше ниједна; с тога нећу ни ја тако дрзак бити, да овдје изнесем своју и да је читаоцу препоручим као најзгоднију. Но, ослањајући се на оно мало искуства, што сам га у предмету стекао, рећи ћу барем то, да је од свију битнијех особина, што се у пјесника траже, најбитнија та, да у његовијем дјелима одјекују живи и топли гласи природе. Колико год буде већа пјесникова симпатија за живе и мртве ствари у

природи, толико ће он већи пјесник бити у суштини својијех мисли. Још су двије особине карактеристичне за правога пјесника; прво: његова моћ да своје мисли и осјећаје идејалише путем слика и упоређења; друго: вјештина да старијем ријечима даје нов смисао и да их срећнијем комбинацијама приказује у новом руху.

Промотримо ли са тог тројаког гледишта П. П. Његоша у његовом најбољем дјелу, у *Горском Вијенцу*, ред нам је признати да га никакав други српски пјесник није у томе надмашио. И не само то: он је све остале превазишао и стога, што се је својом мишљу и пјесничким полетом својим уздигао до такве висине, до какве не доприје ниједан његов српски вршњак ни потомак дојако.

Рекао сам мало час, да се овдје не ћу упуштати у анализу пјесникова књижевна рада, па то и не чиним; ово што сам овдје рекао, и што ћу још рећи, није анализа његова рада, него синтеза његова генија. У својем је ремек-дјелу Његош био претежно пјесник лирски; али се кроз његов лиризам провлачи јака струја епско-драматска, с које његова лирика добије неки укус мужевности, вирилности, каква не имаде, у подједнакој мјери, ниједан други пјесник српски, па ни сами Јакшић. Треба само прочитати у *Горском Вијенцу* прва два кола, разговоре о вјери између Турака и Црногораца у петом призору, тужалку сестре Батрићеве, причање Вука Мандушића о љепоти снахе бана Миљанића и друга слична мјеста, па да се смјеста увјеримо, колико је силе и чара у тој фузији драматског и епског елемента са осјећајем лирским.

А тек Његошев поетски језик! Стихови, примјера ради, којијема владика Данило, у свом чувеном монологу, даје израза својој забринутости због

¹ Giuseppe Chiarini, уредник часописа *Rivista d'Italia*, што излази у Риму.

турске навале и слабијех сила малене Црне Горе, достојни су лапидарног стила једног Данта Алигијерија:

Моје племе сном мртвијем спава,
суза моја нема родитеља,
нада мном је небо затворено,
не прима ми плача ни молитве.

Сличном говору нема равна у нашој пјесничкој књижевности; то је он, главом он, Владика Раде, својом двоструком свијешћу српскога пјесника и помазаног вође српскога народа. А глас којијем говори, то је очајан и уједно величанствен глас; глас народа потиштена и пропета, те који тежи за својијем васкрсом.

Кад зажмурим, па се мишљу пре-

Задар

несем у далеку будућност, мени се чини као да, у магли некој, назирем чопоре новијех српскијех нараштаја, који ће позвани бити да суде о дјелима првијех оснивача српске књиге и српске слободе. Ти ће нараштаји, дајбуди, знати боље цијенити прегачки рад својијех праотаца, но што знадоше да га цијене данашњи рабини књижевне естетике и велике улеме историјске критике у српскоме народу.

Благо пјесницима који, попут црногорског дива, буду у стању да предте позније нараштаје изађу са дјелима, у којијема ухватише и обесмртише, као у вјерном фонографу, глас својега времена и дух својега народа.

Марко Цар.

Било једно момче Црногорче...

— *Алегорија* —

Било једно момче Црногорче
У планини, с орлом на висини.
Јуначка га срећа нанијела
На изворе гдје се купе виле,
Па му виле у помоћи биле:
Пружиле му крила и окриље
И све златне од небеса кључе
Да полети куд га срце вуче.

Заиграло срце у јунака,
Успламћела душа у јунака,
„Прегаоцу Бог даје махове“,
Па се диже да је небу ближе,
А небо му растворило двери,
Показа му чудеса и тајну,
Напоји га изворима светим
Бесмртија, мудрости и славе;
Научи га збору и говору
Што у души зажиже пламове
И диже је пут свијетлог сунца
Да пропоје химну Васкрсења;
Научи га збору и говору
Којим само вјечни бози зборе
Под облаком на врху Олимпа!

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

Дуго момче гледало чудеса,
 Дивило се небу чудесноме,
 И сва слова, што их Божја рука
 Записала у Књигу Постања,
 Мудро момче запамтило мудро,
 Па он сађе вилам' у захлађе
 А све виле у захлађу биле,
 Збор збориле и јунака звале
 Па му гусле јаворове дале —
 Златне гусле са струнама златним
 Кад загуде да мртве пробуде...

Заиграло срце у јунака,
 На прсима тешке токе звече,
 Токе звече, златне гусле јече,
 Док уз гусле пропојало момче
 Дивну пјесму, какву чуле нису,
 Наше горе ни виле на вису...
 Па кō талас силовитог мора
 Одбила се од крша и гора,
 Разлила се у крајеве српске,
 Појила их витештвом и снагом,
 Кō што јарко прољеће напаја
 Бистром росом цвијеће и траву;
 Одбила се од крша и гора
 И, кō јека Васкрснијех звонā,
 Орила се у дубокој ноћи
 И бесмртним, пророчанским гласом,
 Вјечну зубљу ужди́ла у тами...

Многи дани промицали летом,
 Много пута прољеће је јарко
 Силазило у горе и кланце,
 Доносило дарове и блага,
 А још тамо на планинском вису
 Свети гласи умирали нису,
 Још су златно поздрављали сунце
 „Вјешти звуци дивнијех гусала“.

Али сунце за облаке зађе,
 Сунце зађе а мрак Гору нађе,
 А у Гори проплакале виле,
 Златно им се саломило крило,
 Златно крило и окриље златно,
 Јер изгорје срце у јунака,
 Јер потамње чело у јунака,
 Умно чело што је „В'јенац“ сплело,
 Да се „виле у вјекове грабе

Да му в'јенце достојно саплету“,
Да се сјаје докле неба траје,
Да се слави док је сунца јарка,
Док је Срба и док је јунака!

О, Србине, знаш ли крше оне
Уздигнуте небу под облаке,
Што те зову на широка плећа
Да сагледаш Јадран у даљини,
Како хучним запљускује валом
Дивну Боку и Приморје мило?
Тамо, тамо, врх Ловћена плавог
Твог Генија сахранише виле,
У лијепом завичају своме
Дадоше му покоја и санка;
Тамо, тамо, на бесмртном вису
Што га небо за богове створи,
Гроб се диже бесмртника твога!
Тамо крени, име му спомени,
Прекрсти се и два и три пута,
Гроб цјеливај и два и три пута,
Он ће нама свети огањ бити
Да се њиме грију покољења!...

Мостар

Алекса Шаншић.

Његошу

О педесетогодишњици његове смрти
(Алегорија).

Еј, Србине, витешко колено —
Рашта своје силе не познајеш!

(Пустинак Цетински).

Кому је живу *небо* жудњи крај,
Ни у смрти се не *понизи* тај.

На Ловћена си вис узлетео,
Јер дух ти Ловћен-вис прелетео.
Прелетео га, стремећ' смеоно,
Презирућ' оков — гнездо чеоно, —
Орловској жуди танку уставу —
Покора земног руљу гмизаву
Згазио си, кликнуо си:
»Пуштите ме да виђу небеса«!
Небесима ти душа се узнела,
Ал' како се силно захукала
И тело је за собом понела. —

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

Па је стала,
 Пред небеским дверима је стала душа твоја,
 Сетила се да у небу телу место није
 Већ га даде, да је небу близу
 Ловћенскоме вису;
 Што га нада непобедљивога
 Кам по камен наслагала, —
 Да му сплетеш око чела венац —
 »Горски Венац«.
 У тај венац славе твоје,
 На врх виси српскога уздања,
 Спустила је душа тело твоје:
 Да почива,
 Снове да снива.
 Снове да снива, у сну да ужива,
 Па снима тима јаву да скива —
 Небесима близу
 На Ловћен-вису.
 Од тих снова, златотканих сјајних,
 Успламтео, зажарио се Ловћен цео;
 А од њега сјај се разанео,
 Одбијајући се, лемећи се
 Од виси до виси,
 Преко доља, преко низа.
 И млазевима злата стопљеног
 По земљи пише небеска слова,
 Звездану мисо твојих санова,
 Душе твоје громовнички глас:
У својој снази сии Србину спас!

У Бечу.

Светислав Стефановић.

Петар II. Петровић Његош

и

*Начело народности*¹

— Др. Л. Томановић. —

Плебисцит српске књижевне републике једнодушно је прогласио Владику Рада, на основу његовијех пјесничкијех дјела, народнијем српскијем Генијем, и као таквога признаје га и поштује цијело политички раскомадано Српство.

Ма како различите критичке теорије судиле пјесничка дјела и пјеснике, при томе ће суђењу неодољиво вазда утицати и личност пјесникова, његов живот и рад мимо писанијех му дјела, као и прилике, у којијема је живио. То вриједи још више,

¹ На основу књиге „Петар II Петровић Његош као владалац — написао др. Л. Томановић — Цетиње државна штампарија 1896“; само писмо Хаики в. у „Гласу Црногорца“ за г. 1899.

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

кад је пјесник иначе истакнута личност у друштву и у свом народу, а по готову кад је вођа и господар народни, као што је био Владика Раде. Да је његов живот и владалачки му рад у противурјечју са његовом поезијом; да је једно радио а друго пјевао, би ли његова поезија тако силно на нас дјеловала? би ли данас из тако интензивне милоште наше мисли и наши осјећаји лећели на врх Ловћена и ту се око његова гроба савијали? и били нас тај његов гроб овако нападао утјехом, надом, вјером?!

Када пјесник излијева своју душу у стихове; када су му стихови удари срца, притиснута и рањена стварнијем јадом, или раширена и раздрагана стварном срећом — управо кад су „*lacrimae rerum*“; једном ријечи, кад је пјесник истинит — онда је прави пјесник. Још када пјесник даје одушке својим неоодољивим тежњама и поривима у љутој борби, која испуња његов живот — када је поезија наставак и допуна пјесникова живота, и средство да своје тежње и пориве, које му зле прилике не даду остварити, разбуђује у ближњима, и уобличене пресађује у душу читавог народа, повјерава их и завјештава потоњим нараштајима, као што чини Владика Раде, у чему се и састоји његова поезија, — онда је пјесник прави народни Геније.

А узмите сав двадесетогодишњи владалачки рад Петра II-ог, од како је Хусејин-капетану Градачевићу писао: „... а особито што си зборио на ријечи с игумном Мојсијем, ми све то кабулимо и тврду Божју вјеру дајемо, да ћемо од сада у напредак бити уједно и крв своју пролијевати за вјеру и слободу нашу“ — док је пошљедње дане његове загорчила а можда и скратила трагична смрт његовог побратима Али-паше Ризванбеговића; па ваља да признате, да његова поезија није ништа друго него одисај и мелем душе његове, мучене и оковане злијем приликама, које су га окружавале.

*

Ваља се умом пренијети у оно доба, кад је Владика на владу дошао, и погледати по Српству и по Словенству, да се уочи одма тешки положај младог црногорског господара. У Србији ће тек шездесетијех година Књаз Михајил прихватити велику народну мисао. У Русији Цар Никола I улаже сву своју пажњу, да у Цариграду његов уплив завлада, а Бечу да угоди....

У то Мехмед-Али-паша мисирски у савезу с Мустаф-пашом, везиром скадарским, устају против Султана, а трибун босански, Хусејин-капетан Градачевић, подиже Босанце и разви заставу независности, прогнавши из Травника царског везира, туђинца. У кући Бушатлија везирство над свом Арбанијом било је нашљедно од половине XVII вијека, а Арбанија је била вазда, као што је и данас, полунезависна од Цариграда. Из Мисира је долазила у Скадар новчана помоћ, којом је Мустафа паша издржавао до 45,000 војника. Између Скадра и Цетиња био је углављен пријатељски уговор, којијем је било обезбијеђено Мустаф-паши, у случају ратног неуспјеха, прибјежиште у Црној Гори. Али између арбанашког и босанског великог бунтовника није било договора. Скадарски династа није сматрао себи равна босанског вођу из народа, и мјесто да један код другога траже ослонца, као да су један од другога зазирали. Млади господар црногорски, уговоривши са Мустаф-пашом пријатељско сусједство, и обезбиједивши му у нужди прибјежиште, и више ништа, с Хусејин-капетаном ступа у чисто савезничке везе, као што смо већ видјели, и спрема се на судјеловање.

Одмах из почетка подузеће Бушатлино пропада. Велики везир Решид-паша главом предводи против њега велику војску, а што је још опасније, златом поткупљује неке прваке арбанашке. Војска Бушатлијина била је до ноге разбијена, а сâм бјежи из Прилипа и затвара се у скадарском граду. То је било љети г. 1831., кад је Градачевић са својом војском одабраном

продирао у срце Старе Србије. Дошао је касно, пошто је арбанашка војска била разбијена, али ипак он добива побједу. Игуман Ђурђевић Ступова Мојсије, дипломатски посредник између Хусејин-капетана и Владике, тада је овоме писао из Плевља: „Били су се у Бањску на дну Косова... и добила је Босна... Моли се Афис-ага зашто је с Босном, да растурите глас по Херцеговини, да слуша Босну и хоће доћи у Никшиће да ћерају Смајил-агу и капетана Мушовића и ко је с њима. А за џебану и за наше послове добро зборе... но поћу у Травник везиру да видим истину, и како ћемо се с њима владати...“ Решид пусти глас у босанској војсци, да ће кнез Милош Обреновић у Босну, да подигне Хришћане. Наступа између кнеза Милоша и Градачевића прави рат на хартији. Босанска војска повлачи се из Старе Србије у Босну свршетком г. 1831. Црна Гора не допушта царској војци пролазак у Херцеговину, која је била против Босне, а преко Новог Пазара низам није могао зими, него је требало да чека прољеће.

Али не само да Петар II није пропустио царску војску преко Црне Горе, него је још у октобру био подигао војску на Подгорицу. Владика ступа у споразум са сусједним арбанашким племенима. Хоти затворе скадарски пут. Цијел је била Владичина ослобођење Зете и подржавање ватре међу арбанашкијем племенима. С Цетиња се хтјело, да се у Арбанији настави дјело Бушатлијино у корист Босне. Али за вријеме опсаде Подгорице, с прољећа 1832, нијесу стизале повољне вијести из Босне, а још мање из Арбаније. Али-паша Ризванбеговић концем фебруара надвлада босанску војску, која га је у Стоцу обсиједала. Царска војска је продираола преко Новог Пазара — 30,000 низама на броју под главном заповиједи Махмуд-паше. Али је много већи и опаснији непријатељ Босне већ био босанску војску разбио! Међу босанским првацима већ је завист главу била издигла. Видаић-паша зворнички први је међу њима био. Градачевић,

и ако напуштен, са оно мало вјерне своје војске јуначки дочекује Махмуд-пашу близу Сарајева и у крвавој битци неуређена босанска војска подлијеже царском низаму. Велики босански бунтовник са својијем доглавницима тражи спаса преко границе у Аустрији. Босанско подузеће противу туђинаца било је пропало, јер је стара српска завист првих оцака херцеговачких па кашње и босанских тако хтјела!

Какав историјски тренутак, али какав домаћи раздор на овом нашем класичном простору између Дунава и Јадранског мора! Херцеговачки великаши устају против босанског трибуна; Бушатлија на босански покрет и не рачуна; Кнез Милош док подржава ако ће и тајно пријатељске везе са Бушатлијом, распаљује непријатељство са Градачевићем... Једини Владика Раде у том судбоносном часу блиста на висини свога позива, ма да је у том часу руска војска била сашла да спасе Цариград и за Султана крв пролијевала по Малој Азији против мисирске војске Мехмед-Али-паше! Руски консул из Дубровника није престајао задржавати савјетима и пријетњама младог црногорског Господара: односно уговора с Бушатлијом пише му: „Ја се бојим, да ви не привучете зло у кућу, бранећи *злодјеја*. Прво, Султан би имао право, тражећи злодјеја, ући вооружанима силама у Црну Гору и довршити оно, што до сада није могао, т. ј. покорити Црну Гору. Друго: државе јевропске сматрајући вас као *бунтовнике* и нарушитеље општега спокојствија, оставиће вас на произвољеније грознога и јароснога мача Султанова, и онда ће сав свијет рећи: твоја погибел од тебе Израилу!“ — а односно договора са Градачевићем овако: „У случају пада слабога али у обзиру политичкоме великога зданија, ко жели остати невредим, треба да буде у неком одстојанију, да га не би развалине његове пригњечиле, или с напрегнутима и соједињенима силама, да се стара пређе разорити, него би исто зданије, изненада паднувши, пригњечило га. За важно предпријатије к разоренију

великога и слабога зданија потребна су велика средства....“ Али Владика не ометају ови савјети руског доплате и уз то Србина из Карађорђевој дружини, него Бушатлији пише: „Држи се Кућићу, не пушти се, у муку се познаје јунак добри!“ — док Градачевићу даје „тврду Божју вјеру“, да ће с њим уједно крв пролијевати, како је захтијевала велика народна мисао.

Кад су оба подuzeћа, Бушатлијино и Градачевићево, пала, остала је сама Црна Гора, да одговара Султану за своје држање и судјеловање против њега. Опасност је била ту. Петар II предлаже новом везиру скадарскоме Намик-паши, који се налазио у Подгорици, мирне преговоре; али главни заповједник турске војске, велики везир Решид-паша из Битоља одговара скадарском везиру, да се Црна Гора сасвијем покори. Гачић колико може брани држање Црне Горе у прошлим бунама, кликујући очајно дипломатско посредовање из Петрограда, и добива утјешљив одговор: пријетећа опасност биће отклоњена од Црне Горе, којој се признаје право, да се брани од нападаја турскијех, али јој се до знања ставља, *да нападај црногорски на турску земљу може је мишти руског покровителства!*

*

И одсле руска дипломатија наваљује на младога црногорског владоца, да се измири са сусједнијем турскијем везирима, који су у исто доба из Цариграда добили слично упутство. Преговори одма отпочну али је Владика принуђен да скадарском везиру Хафиз-паши убрзо овако одговори: „... Сад виђу из вашег првога од 11 јула (1834) писма и из посљедњег од 9 августа, да сте ви сасвим одустали од вашег првога мњенија и намјеренија... *и тражите оно сада од нас да имате, што смо ми неколика вијека нашом крвљу плаћали и за чим смо се од наденија нашега царства борили, оно, које се без крви ни сушто није могло купити и које се доиста ни за што неће продати осим за једну крв.* Сва

обећања ваша од ваше стране, која су к мени и писмена и усмена, ја бих био најпосљедњи човјек, када би иједно било од моје стране одобрено, и када би се оно могло и виђети мојијема очима — *спрама части мога отачаства...*“

Увреду племенитијех својијех осјећаја, према налозима из Петрограда, Владика је мушки савладао, и задовољио се овом отпоруком, што је одмах Гачићу до знања ставио. Тицало се независности Црне Горе! Ето до чега доводе савјети и наредбе руске дипломатије! Добро; руска дипломатија не да Црногорцима да нападају на турске земље: али гдје је граница између Турске и Црне Горе? Сасвијем природно, између Цетиња и околнијех племена старе Црне Горе постојале су трајне везе, и тијем су се фактички шириле границе Црне Горе и без међународнијех протокола. Којигод је крај оружаном руком хитао, да уздржи под Орловијем Кршем мисао народне независности и слободе, Владика га је сматрао и гласно проглашавао неразлучнијем дијелом Црне Горе; и за то насиља турска у Жупи Никшићкој сматра као нападај на Црну Гору; и за то отворено даје на знање руској дипломатији, да неће оставити неосвећене Куче; и за то оружјем отворено излази на бојно поље за слободу Грахова и Ускока у Дробњацима.

Па концем г. 1836 управља непосредно цару Николи меморандум на руском језику. Истакнувши живијем потезима историјски значај Црне Горе, па њен тешки тадањи положај, наставља: „При таквом положају ствари, Црна Гора неминовно мора пасти под власт својијех вјечитијех непријатеља Турака или које друге јевропске државе, жртвујући тако слободу и самосталност, то своје посљедње благо, које је још драгоцјено Црногорцима, *благо, које служи као луча наде и другијем једноплеменијем Црној Гори народима;* и падом слободе Црне Горе, *потоње области српскога царства, која је до сада сачувала своју независност, неминовно ће се умно-*

жити гонења и противу другијех околних јој племена... Независност и добро стање Црне Горе, обезбјеђено моћном Русијом, *служиће и другијем једноплеменијем народима јемством њихове боље будућности...*“ Треба и то знати, да Владика шиље овај меморандум непосредно цару, кад су присташе проћеранијех Гувернадуровића и Ивановића у Црној Гори завјеру сновали против њега, коју је већ и сами Гачић подржавао, јер се Петар II понашао више као свјетска него као црквена особа... Ипак толика енергија љубави, толика брига о опстанку Црне Горе и бољој будућности околних племена! Велику му идеју ништа није могло поколебати.

*

Долази разграничење с Аустријом, а то значи са сродном Боком. Владика с истом енергијом брани сваку стопу земље, сваки кам. А Гачић му завршава опомене: „Желим вам савршено сагласје с Аустријом, од којег зависи будуће благостање и срећа народа“. Аустријско оружје заузима Паштровску Гору. Наступа право ратно стање и на граници Аустријској. Све ратне силе аустријске из Боке и Дубровника ту су. Од 23 јула 1838 почиње крвопролиће на Паштровској Гори. Одлучној битци био је свједок очевидац руски инжињер Ковалевски, те је живо пластично описао црногорску побједу под командом Ђорђа Петровића. Послије овог крвава сукоба Гачић завршује писмо Владици овом значајном опоменом: „... и очекујем од вас извјешће о савреном помирењу са Аустријанцима... *Государ и Император Николај Павловај јуче и данас наводи се заједно са аустријским императором у Инсбруку, не далеко од Тријешћа*“. Царски намјесник и гувернер далматински из Задра Лилијенберг пријети Владици: „Ја имам у Далмацији 10 хиљада војника... из Хрватске пружају ми руке 24 хиљаде, које се могу умножити на 50 хиљада; у потреби могу укрцати 20—30 хиљада у Млецима, да се

нађу у Котору кроз 2—3 дана...“ па га уз то вријећа: „... док је ваша воља на мјесто права, и право код вас не ваља ништа, као што сте ви то доказали и на Стањевићима и у Паштровићима...“ Али је ово изазивање мало витешко било, кад се знало, да Владика мора трпјети, ушљед руских наредаба.

Шљедеће године на прољеће долази из Петрограда надворни савјетник Чевкин, који се придружи пограничној комисији, која је до тада узалуд радила на разграничењу, а Петар II пише руском министру иностранијех дјела грофу Неселроду: „... Ми љубимо своју отаџбину, као и сви народи што љубе своју, и не штеде за њу крв пролијевати. *Но воља Господара Императора... код нас је најсветија на овоме свијету*“. При свршетку умирује руску владу, да је по савјету истог Чевкина повратио аустријској влади оружје, што су били Црногорци донијели на Цетиње као трофеје са бојишта.

Ето у каквијем је мучнијем приликама Петар II живио, владао и — пјевао.

*

Кроз ових првих десет година његова владања, испуњенијех тако интензивнијем дјеловањем у борби са сусједнијем моћнијем царевинама, с којима је политика покровитеља Црне Горе тражила што тјешње пријатељске односе, ми видимо Петра II стална у правцу чисто националном, свијесна права и позива Црне Горе, „потоње области српског царства“, чију крвљу сачувану слободу проглашује „благом, које служи као *луча наде* и другијем једноплеменијем Црној Гори народима“ и „јемством њихове боље будућности“; а ми знамо да пјесник сматра Црну Гору „Зачатијем храбра Српства“.

Њему је у том националном правцу дјеловања идеал *апсолутна народна независност од туђинске власти*; други идеал му је био *заједница крви и језика, коју раздор вјера није могао у његовијем очима порушити*. Вјеру он оставља свету сваком своју, зато даје Градачевићу „тврду

Божју вјеру, да ћемо од сада у напредак бити уједно и крв своју пролијевати за вјеру и слободу нашу“, ма да је велики босански бунтовник војевао под Мухамедовом заставом. И ма да је Црна Гора више зла претрпјела од сусједне мухамеданске браће него ли од Стамболија, Петар II одмах ступа раме уз раме са Градачевићем, а не са Али-пашом Ризванбеговићем, који је из зависти војевао против Градачевића у корист Стамболија, ма да су уз Ризванбеговића листом православни Херцеговци били.

Мисао ослобођења од туђинске власти рођене браће била му је изнад свега. Скадарском везиру Бушатлији, који је хтио Арбанију сасвијем од Стамбола ослободити, не одриче своје пријатељство, али даље не иде, за што га у Арбанију крв и језик српски не привлаче. Његове тежње на истоку не прелазе границе равне Зете, коју, послије несрећног свршетка Бушатлијиног подuzeћа, у савезу са Градачевићем, својим походом на Подгорицу, хоће да ослободи, али је звијезда Хусејин-капетана већ била на заходу...

Овом чистом схваћању националне мисли и дјеловању по њеним захтјевима још ће све чвршће Петар II вјеран бити. Истина, било је великијех умова, као на прилику у Италији, још од Данта, из којијех је мисао уједињења народног сијевала, али је остајала мртвим словом у њиховијем књигама; мисао и свијест народне заједнице сијевала је и у доба старијех Грка у великијем опасностима: али та свијест није могла уобличити правило, по ком су поједине народности имале образовати своје државе, све до велике француске револуције, која га је прва прогласила по захтјевима слободе, братства и једнакости, која су начела имала завладати не само између појединијех људи, него и између појединијех народности, које су по природи засебни индивидуи. Али је Бонапарте, то чедо те исте велике револуције, одмах погазио то свето начело, и ако је нехотице својијем успјесима над

туђинском власти у Италији разбудило народну мисао у раздробљеном италијанском народу, одакле почиње патриотско одушевљење, које кроз 50 година упорно јунаштвом и мучеништвом снажи ту народну мисао све док је и побиједила.

Петр II *први је развио својијем систематскијем и владалачкијем радом начело народности у свему његовом обиму и у правом смислу*, како га је била уобличила велика француска револуција, и како ће га развити *кашње*, определијелити и у законити научна теорија. Ми ћемо то још боље уочити из друге десетине година, прекратког живота и владања Владичина, још много плодносније у моралној области новог права међународног, које и словом и твором проповиједа и тако опредјељује и у живот уводи *политички програм да се неће никад, нити се може куд даље ни иначе.*

*

За своје држање у буни Градачевићевој Али-паша Сточевић добио је наслједно везирство над Херцеговином, одијељеном од Босне, и кад је г. 1833 из Цариграда дошао у Мостар, гдје су га дочекали сви главари херцеговачки, пред мноштвом народа обију вјера, изговорио је бесједу, у којој је рекао: „Од данас никоме није од потребе да иде цару у Стамбол: ево вам Стамбола — Мостара, а ево вам цара у Мостару!“

Рекло би се, да је Петар II тијем добио опасног сусједа, непријатеља још из буне Градачевићеве, али неће бити тако. Онај колико смјели толико великодушни покушај, у своме почетку тако величанствен и срећан најенергичнијег босанског преаоца за независност Босне, и подржавање те велике мисли од стране младог Владике са Цетиња, морали су јако дјеловати на херцеговачког племића, најчистије српске крви, језика и обичаја, чија поноситост и завист само нијесу трпјеле првијенство и славу хероја од Градашца, што опет најбоље потврђује корјенитост његовог великашког српског поријекла... јер

ће он сâм одмах прихватити и наставити Градачевићево дјело, ради чега се за чудо пријатељски рјешавају погранична питања и граховско и ускочко из жупе Никшићке. Па ни смрт Смаил-аге Ченгића, ни вјероломна погибија на Башиној Води највиђенијех херцеговачкијех бегова, везировијех опуномоћеника код Владике за пограничне преговоре, не изазивље освету везирову. Истина, он од два пута подиже војску и пада на Грахово, и по неколико дана његова и Владичина војска ту стоје утаборена једна према другој, али се братска крв не пролијева, него се испод шатора Владичина и везирова измјењују тајне поруке, које утаначују њихов састанак у Дубровнику, гдје утврђују побратимство! И све прилике говоре, да је оно вјероломство црногорско на Башиној Води, противу ког се бунила и до данас се буни црногорска савјест, извршено договорно између Мостара и Цетиња из највишег разлога, што је требало уклонити људе, од којих је Али-паша зазирао, и који су могли стати на пут побратимству двају сусједа. Преписка њихова врло честа није значајна, јер они нијесу повјеравали хартији своје мисли, него су само писмима одостовјеравали своје вјерне слуге, Радвана Пипера и Мустај-бега Хајровића, који су без промјене, по изричном препоручавању узајамном, били посредници измјене мисли између ова два знаменита Србина у великој завјери.

Али какве су мисли руководиле Владиду, док се побратимио са херцеговачкијем везиром, ми јасно видимо из његове преписке са Осман-пашом Скопјаком, који је био засио на столицу скадарског везира, и којег је довео до признања: „... што ми пишеш, да смо птице из једнога гнијезда, и ја знам да смо и *од једне крви и наши стари и ми*, и мени је много драго да будемо и још виши пријатељи, будући смо једне крви, и тако унапријед ја сам рази све боље и љепше“. Али ће Владика бити принуђен да кашње пише Скопјаку овако: „Немој, Осман-паша,

слушати зловне Арбанасе, да подижу у теби ненавист противу Црногораца; *Арбанаси су народ сасвијем други*, и ако су сада под твојом заповијести, *а ти с нама једноплеменик*, и ако си *различита вјероисповједанија*; и ти се можеш поносити дичном слободом црногорском, ако не у ове дивље ћошкове, а оно барем пред великијем свијетом, *јер су (т. ј. Црногорци) с тобом једне крви и једнога племена*“. Г. 1886 Скопјак зове владиду на састанак на Враћину: „... и ја ти дајем Божју тврду вјеру, да ћу те дочекати и постимати као сина, будући ја сам старији и моја је брада побијељела; ти си млађи, али ћеш мени бити стиман и матбул колико да си ми из мога срца, и онда ћемо наше послове ја и ти, ми сами два смрити и наша срца један другом открити, и међу нама да нема трећег... ти знаш мене и чуо си од којег сам оцака... и пошто свршимо посао можемо двије три ноћи онди стојати и надам се да ћемо бити једна душа и два тијела“. Владика није пристајао на Враћину која је била већ у турскијем рукама, и у даљој преписци једном одговара овако Осман-паши: „Ти говориш, да ја све нешто тражим; а што би ја тражио, и с киме ћу га тражити?... Ја сам инокосан, ја сам сирјак — помисли: ће су ми браћа славни и гласовити кнезови и војводе нашега царства, ће је Црнојевић (Бушатлија), ће је Обрен-Кнежевић (Махмут-Беговић)? ће је Кулиновић? ће је Скопјак? ће је Видаић? ће је Филиповић? ће је Градачевић? ће је Сточевић? ће је Љубовић? па ће су ми остали? Камо господа и цвијет нашега народа? *да своје отачаство и своју славу заједно потражили!* Бог сам знаде када ће се они *своје славе споменути* и до када ће се ова моја браћа од своје рођене браће туђити и називати се Азијатима и *до када ће за туђу корист работати, не сјећајући се себе ни својега*. Од онога несрећнога дана, од како је Азијатин наше царство разгњавио, са ким се ова шака горштака *за опште поттење и иле нашег*

народа бори? Све са својом рођеном браћом истурченом: брат брата бије, брат брата сијече, — развалине су нашег царства у нашу крв огрезле — ево наше опште несреће! Ова је несрећа и општа вражда братска више но сила туђа учинила, те је наше јуначко племе постало туђим надничаром и служитељем, као што си и ти туђи надничар. Кукавну је Црну Гору овај разур нашега народа готово удавио, но и *опоштио*; ово је учинило, те је данас Црна Гора и биће довијек алмаз у витешку круну. Ја бих радије но ишта на свијету виђети слогу међу браћом у којима *једна крв кипи*, и коју је *једно млијеко одојило* и *једна колијевка одњихала*; што се пак мене тиче самога и ове шаке народа, ја поштења више ни мало не желим, но га имамо пред великијем и опамећенијем свијетом; *но се нешто друго жели јербо је крвава рана и голо поштење*. Ја бих рад да сам се мало доцније родио, јер би видио своју браћу, *ће су се себе и својијех споменули* и јавно пред свијетом казали, *да су они достојни прауници и потоци старијех витезова*

нашега народа. Када се ова света ријеч изговори, благо цијеломе нашем племену онда ће се име црногорско, босанско и прочи витезова српскога народа као свети тализман чествовати и у њедрима носити.... а знам, ти ћеш рећи, кад ово моје писмо видиш: шта овај човјек којешта пише и снијева; *али се надам, да ће наши потоци, кад било да било, дати достојну цијену отачастволубивим мислима у писму Владичину, на кога се данас виче са сваке стране као на бијелу врону*“.

Тако се српски Геније развијао, прикупљајући све своје снаге, да разбуди у одметнутој браћи љубав према Српству, да их озари српском самосвјешћу. Али Осман-паша, зар и због туђинског елемента, у ком се налазио, остаде што је и био; док ће Али-паша Ризванбеговић своје братимљење са Владиком и своју мисао независности Херцеговине грозном трагичном смрти платити, што још чека српскога пјесника, да у неувели вијенац великодушнијех порива и дјела избранијех српскијех синова уплете.

Цетње

*

О „Лучи микроkozма“

— Др. Милан Шевич. —

Ф ама и у књижевности расте као у свакидашњем животу. Одмах по смрти П. П. Његоша рекао је тадањи уредник „Летописа Матице Српске“ усвом слову, да „песник „Луче микроkozма“ несвест наводећу висину песника „Изгубљенога раја“, с којим се на овом пољу састаје, не достиже“, Новаковић пак у „Историји српске књижевности“ да је „Луча микроkozма“ нешто на прилику Милтонових религиозних спегова“, Вуловић да „се крадом, испрва само говорило усмено, да је то имитација Милтонову „Изгубљеном рају“. Имали су право, Лавров је изнио више паралелних места, док напослетку није и у

школске књиге ушло, да Милтонов „Изгубљени рај“ имамо „у слободном препеву у „Лучи микроkozма“ од П. П. Његоша“. Оваке појаве није тешко протумачити. Човек тумачи једну непознату појаву обично на тај начин, што је своди често и без оверења, на другу познату. Своју је тежњу за тумачењем тако задовољио и тим ослобађа себе од свакога даљег задатка.

Међутим из мало тачнијег поређења „Изгубљенога раја“ са „Лучом микроkozма“ није тако лако онако тумачење извести. Предмет се „Луче микроkozма“ само донекле слаже са једним делом „Изгубљенога раја“ Тај део, што чини прави пред-

мет „Луче микрокозма“, није никако битан део „Изгубљенога раја“, он је само једна епизода, срество, којим се служи посланик божји Рафаило, да покаже првим људима, како се не смемо подавити искушењима, и каква казна ишчекује оне, који су непослушни према Богу. Бог је, знајући Сотонину намеру, послао Рафаила, да опомене прве људе.

This let him know,
Lest wilfully transgressing he pretend
Surprisal, unadmonish'd, unforwarn'd
Paradise lost V. v. 243—245.

И Рафаило им то приказује на очигледан начин износећи им отпадничтво Сотонино и његову прошлост.

Ту епизоду Милтонову употребио је Његош као предмет свога пева. Али нити ју је употребио у истом смеру, нити је њезине појединости одржао: он је и по својој основној замисли, сасвим различитој и од значења те епизоде и од целокупнога пева Милтоновог начинио и у целини и у појединостима, упоређену са Милтоновим певом, оригиналну песму.

Главна је мисао Његошева: однос човека према васељени. Он је то изрекао и натписом одмах у првој строфи

Човек изгнат за врата чудества
Он сам собом чудо сачињава. —

Чудества су микрокозам, чудо које човек сам собом сачињава микрокозам. Том се идејом бавио владика подуже, као што то сведочи и песма „Мисао“, која није ништа друго до његова припрема за „Лучу микрокозма“, и она њом још јасније тумачи назив овога пева

Ах мисли свештена, слатка пишто душе!
То ме увјераваш, увјераваш јако,
Да частица јеси огња бесмртнога,
Да имадеш својство са оцем свјетова.
Јер како он исто — у бесконачност'ма
Што свештеном мишљу скроји план битности,
И рече јој: буди! — и роди се биће; —
Тако исто и ти, у маломе кругу,
Подражајућ свјету, од ког си истекла,
Идеално ствараш, јер не мож' на дјело. —

Док је, дакле, главна мисао Милтонова религиозна, Његошева је филозофска. Милтон и означава свој задатак тим, што хоће да опева човекову непослушност и кушање плода са оног строго забрањеног дрвета, које нам је донело смрт у свет и сваки бол, а Његош тражи од „зраке сјајне огња бесмртнога“, што му се јавља, да му она, ствар бесамртна, пева „страшно њезино с неба паденије и времено њено заточење у јудоли туге и жалости“.

Задатак је према томе сасвим друкчије постављен, па друкчије и изведен. Милтон се бави о Адаму, првом човеку, који постаје тек са земљом, у Његоша је Адам постао са створењем света, он је више духовно биће, од кога истом касније постаје „искра у смртну прашину“ — човек. По Његошу се Сотона не буни као у Милтона, што не пристаје да се покори божјем сину, он се противи стога, што осећа у себи снагу и моћ и што тежи, да је огледа и на највећој снази и моћи. Он приволева и Адама — од првостолних анђела чином млађега војводу —, али Адам одступа трећег дана „из несрећна боја погубнога, са дубоким душе покајањем“. После борбе, у којој, по Његошу, побеђује сам Бог, а не као у Милтона божји син, отпаднике терају анђели „из предјела блаженог жилишта у тартарско мрачно владјеније, на вјечита њина мученија“, а Адам и његови легиони „за наказу њихова немира немирни се њихови духови у окове блатне тјелесине један вијек осуђују кратки; нека они чрез јудол плачевну ланце тешке с бурама немира у стењању пренесу горкоме; нека своју непостојност грдно са проклетством тамо оплакују у сузама и у риданију!“ Они се „лишавају блаженога жилишта спомена, и смрт је пуштена међу њих из мрачне тамнице. Човек остаје и на даље воље слободне, ну „борба правде и неправде, што је небо три дни колебала, биће она са свијем ужасом печатана на душу човјеку“, и с тога и „адско проклетије духа човјека ће чешће пљенивати“. Онај савез

дакле са Сотоном ни после покајања не може а да не остави трага у потомству Аламову, остаје борба између добра и зла и тим оправдан Спаситељев долазак на земљу.

О преблаги тихи учитељу!
Слатка ли је света бистра вода
С источника твога бесмртнога!
Од твога су свјетлога погледа
Уплашене мраке ишчезнуле,
Од твога су хода свештенога
Богохулни срушени олтари,
Воскресењем смрт си поразио,
Небо твојом хвалом одјекује,
Земља слави свога Спаситеља!

Његошев је спев према томе сасвим друкчије и заснован и изведен но Милтонов, па и ако у поређењу са Милтоновим у многим му чему уступа, ипак се толико сме тврдити, да је дубље замишљен од „Изгубљенога раја“.

И у појединостима одваја Његош од Милтона, и ако су многе додирне тачке дате самом сличношћу предмета, ипак зато једва да ће се наћи и један стих, који би био једнак са Милтоновим. Нека се подударана пак могу протумачити и тим, што су и Његош и Милтон живели у веома неповољним политичким приликама и морали живо у њима учествовати. А кад у „Лучи микрокозма“ нађемо

Судба ти је и моја позната,
Мислим нема подобне на земљи,
До врата сам изникла тартара,
Ад на мене са проклетством риче,

Сва му гледам гадна позоришта;
Ал на судбу викати не смијем —
Надежда ми вољом творца блиста!...

а у Милтона

On evil days though fall'u, and evil tongues;
In darkness, and with dangers compass'd round,
And solitude; yet not alone, while thou
Visit'st my slumbers nigh'tly, or when morn
Purples the east.

Paradise lost VII. v. 26—30.

Заиста нећемо помислити на позајмицу, ако нам је иоле познат његов несрећан живот, скопчан са тако великим песничким чувством. Бесумње је из Његошеве љубави према његову народу, а из мржње према свакој тиранији и потекло, што је Сотонине савезнике, а отпаднике од Бога назвао Аскела, Разец, Ноелопан (читај од натраг), а не као Милтон именима поганичких богова.

Бољи познаваоци Милтона и Његоша можда ће доћи и до другог резултата, можда ће и у разноликости наћи сличност и истаћи се јача зависност Његошева, можда ће се наћи и који други углед Његошев, — ну док се све то не докаже, дотле треба сматрати „Лучу микрокозма“ као оригинално дело српске књижевности, и то тим пре, што она не би била најмилије дело владино — као што то тврди његов секретар В. М. Г. Медаковић — кад не би у њему било оно, што је сам песник промислио и прочуствовао.

Биоград.

Његошев „Шћепан Малу“

Кратка скица

— Светислав Стефановић. —

У 47 броју Бранкова Кола од прошле године штампао се мој чланак о Проблему Његошева Горског Вијенца. Исту тему обрађује г. Павле Поповић већ у неколико бројева вредне Зоре, нарочито у 1 и 2 свесци 1901. Г. Поповић се у неким консеквен-

цијама својим, чак и у основној мисли — да Горски Вијенац има јединства — необично слаже са мном, тако да су ме многи питали: Нисам ли знао за ову радњу г. Поповића пишући онај свој чланак. То ће г. Поповић најбоље знати — јер мислим да ни он мене не познаје боље него

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

ја њега — т. ј. само по имену. Једна је само и то битна разлика наших мишљења о Горском Вијенцу. Г. Поповић тражи у Горском Вијенцу неку политичку концепцију. А ја сам се потрудио доказати да Г. Вијенац мора имати дубљу, ширу, пространију основицу; његова концепција мора имати више етичке садржине — него што ми у таквим патриотским темама тражимо. Истрага Потурица морала је за Његоша више нешто значити, него оно што је у историји — акат политичког насиља, дивљаштва. Политика је у истрази онолико, колико то етика људска захтева и допушта. Одузмите, подобно г. Поповићу, тај етички значај политичкој концепцији Г. Вијенца и он остаје апотеоза дивљаштва. А ту сам баш најосетљивију махну покушао скинути с Његошева узор-дела. Јер не могу замислити да је Његош у Турцима видео само створења, која су зато на свету да их Срби кољу — бар на позорници.

Како о Горском Вијенцу тако се и о Шћепану Малом утврдило у нас мишљења да то није драма и да нема јединства — да су главно управо оне упоредне сцене, у којима се слика народ. Можда ће г. Поповић наћи и у Шћепану политичку концепцију. Ње свакојак и има. О њему се говори често у драми: како је измирио завађена племена, подигао судове, позидео тврђаве и путове, цркве — и у опће створио неко јединство, ма било у својој личној моћи! Али с друге стране тај исти Шћепан, што је толиког маха имао на Црногорце — на позорници је чешће смешан, него драмски, или трагички озбиљан. Дакле са политичком концепцијом не би се ни овде далеко дотерало.

За то ћу у овој краткој скици рећи шта сам мислио (вид. Бранково Коло 47, 1901) говорећи да је Шћепан Мали *par excellence* драмска тема — равна Шилерову — *Demetrius-u*.

Његошев Шћепан Мали — јесте трагедија части. Није тешко цитатима по-

тврдити како се већина Црногораца буни против свих оних, који вређају како било Шћепана. Он је њихов гост, добоглица, који је код њих нашао уточишта — и њихов образ не допушта им да га предаду управо издаду његовим судијама, ма да он и не заслужује њихову веру и оданост и ма да је чак и кукавица, што Црногорац ни свом рођеном брату не би опростио. Јединствен реалиста, Његош се није много обазирао хоће ли свака сцена одговарати трагичној збиљи теме него је цртао живот трагичан до мучеништва и смешан до папагајства. То је његов жанр и ми можемо само жалити што није и на другом кога прешао.

Дакле, Црногорце везује њихов образ на верност Шћепану. Може у части бити често и смешнога — основа јој је увек херојство. О том и Његошев Шћепан има пуно доказа — чак и они који се смеју Шћепану на дому — пред Турцима грме: чест и образ нада све! и потврђују то крвавом борбом. Прецизније би се могло рећи да је Шћепан Мали трагедија црногорске (а можда и људске уопће) части, а Шћепан је само средство да се то илуструје. Ни Вилхем Тел није трагични јунак, чак тешко ће ко спрати с њега ону љагу, коју је први Берне опазио, да он, тај идеал јунаштва германског — убија мучки, из заседе. Јунак је у тој драми Шилеровој швајцарски народ — а Тел само оруђе његово. Народ му је одобрио да убије Геслера, народ му после и даје права да живи, он скида с њега трагичну кривицу његову, он га прославља што је убио човека Геслера — узимајући за све то одговорност на себе. Улога Телова није трагичнија од улоге других завереника с *Rütli-a*, на њега је само пала коцка, која је тако исто могла пасти и на *Staufachera* и т. д. с истом тежином. Види и опет *Stein-a Goethe und Schiller*. Тел, могло би се рећи, није носилац идеје ослобођења швајцарског народа — он је њен слуга, а носилац је читав народ. Шилер није историјског Тела много мењао за своју

драму — него је удахнуо божанску душу у земљу и земљиште његова јунака.

Тако је и Његош скоро непрерађену, сирову грађу млетачке архиве о Шћепану — унео у своју трагедију, али је оживео оно, што Шћепана управо носи, што му, као и Телу, даје историјског значаја. Тел можда није ни сањао о политичком значају свога корака. Шћепан је, по свему, био нека вешта варалица. Али и један и други су извршили неку историјску мисију. Тел — извршује ослобођење свога народа. Шћепан — показује огледало чисти једнога витешког народа. Част народна јесте управо оно што га одржава; та тврда вера народа јесте оно што изазива његове непријатеље, што им задаје страх, да их најпосле потамани по гудурама и по стењу ломне Црне Горе. У том је снага Шћепанова. Као карактер — он губи вредност; као историјској личности вредност му је непоречна у вери и образу његова народа.

Од лажног Димитрија Шилер је умео направити такога трагичног јунака, да га сва драматика њемачка не може довољно да обради. И Његош је од лажног цара руског умео направити свога Шћепана Малог. Шилеров Димитрије је трагичан карактер. Његошев Шћепан је управо оличење некога трагичнога или драмскога принципа.

Шћепан је таман добро дошао Црногорцима да им подигне веру у победу над вековним угњетачима. Мора човек имати на уму, колико религијозности има маса нашега народа према северном Орлу — па да оправда и разуме откуд једној варалици толика моћ над целим народом. Али у имену цара руског није лежала само сила над масом црногораца, него је уједно то била и она сила која је задавала страх непријатељу. Што се непријатељ више жести — то оданост народа Шћепану све је већа и вера у његово нарочито, више, небеско посланство све чвршћа. А та вера, то је управо оно што историјској личности даје значаја, што

јој управо одређује етичку вредност њену. Шћепану се можемо и смејати, али му се морамо и дивити. Ми се, можда, данас смејемо кад чак и Бог мора да показује своје мишљење о Јованци Орлеанци (Шилер); можда, ће неко доказивати да су они громови у Шћепану што побију турску и млетачку војску природни појави. Али као што је вера народа у небеско посланство Орлеанске девице спасла читав народ од туђега господства; тако је вера народа и од она два „случајна“ грома сковала громове да сатре насртаче на образ и част народа, који је слободан.

И с тим је уједно Шћепан добио једину праву основицу, једину моралну основицу, на којој почива његова историјска улога. Из овога се већ види колико је додирака и овога створа генија Његошева с најузоритијим делима светске литературе.

Народ, као и појединац, гледа на својим љубимцима и оно блажим очима, што би на другом исмејао, презрео. Он и њиховим слабим, тамним странама даје неку значајнију, нарочитију боју. Отуд нам Шћепан и у оним сценама, где је најсмешнији (с папагајем, кад брани свој кукавичлук) не изгледа комичан, а већ никак и никад се не може рећи да је комедијант. Оданост и вера народа облачи га и пред нашим очима у неку врсту наивности, ми га више сажаљевамо, никад га не презиремо; више се смејемо што осећамо и сами тежину његове ситуације, никад му се не смејемо као што бисмо се смејали комичару на његову месту. — Честити глумац уме направити и онаког комедијанта као што је јунак Ипсенова *Bund der Jugend*, некако симпатичном личношћу — па, мислим, да би се и Шћепан Мали драматисин и удешен за данашњу позорницу, којој кола задају несавладљиве тешкоће, могао с успехом приказивати, и био би једна од оних улога у којима је до глумца да покаже докле му вештина допире.

Можда ћу доцније једном вратити се на ову тему и обрадити је опширније и

детелније. За сад нека је и ово доста — грађе и другима за размишљање. Не могу прећутати још завршетак, последњи чин Шћепана Малог.

Трагичан јунак без идеје — то је лутка; трагедија без идеје — то је мртва копија каквог правила поетике. Идеја је оно што из смрти трагичнога јунака ниче и уздиже се, ускршава као феникс из пепела свога. И тако вас смрт Шћепана Малог мири са гресима његовим; она уједно простира светлост на сву ону вреву сукоба и страсти, која чини карактер његов. Он не може живети, јер је већ изгубио нимбус свој — али он не може ни умрети, не може се ни угасити као свећа која је догорела. Њега мора нека силнија моћ угасити, нека немилостива рука мора га покосити, — он мора нестати као што нестаје звезда, које нека вечита сила баца у пропаст. За што све то? За то, да легенда о њему може причати како је био спасилац једнога народа и како би га и усрећио — да није било те неумитне судбине. Идеја части и образа његовом таком смрћу управо постаје светиња његова народа — а он њен мученик. Ето то је онај изглед у бескрајне просторије душе људске, то је онај полет у највише висине — који карактерише на Његошу и оно што се на први поглед чини обична слика свакидашње реалности.

И ретком, да не кажем опет јединственом, вештином, генијалном инстинктивношћу Његош је баш тај завршетак Шћепанов шекспирски израдио. Шћепану се потписује смртна пресуда. Треба га на

превари убити. Турци су измислили то као једини пут да га уклоне са овог света. Ни Црногораца ни Шћепана нема у том чину. Једино Турци смишљају свој план. Како полако и инстинктивно долазе на — мучки нападај!

И у пресуди њиховој — идеја Шћепанова засјала је вечитим сјајем. Тај суд сатанских душа и био је и јесте увек она моћ — што покреће и даје снаге идеји да победи, што је прекаљује, спира с ње све што би засенити могло љепоту њену. Зар, каже идеја, мислите ви сатанске душе, смрћу Шћепановом уништити образ и част једнога народа? Не. Ви ћете је само оснажити.

Можда ће неко рећи да је Шћепан могао и као јунак погинути и осветлати свој спомен. Само што тај Шћепан не би смео бити овако наивно, доброћудно страшило као што је у Његоша и у историји — него би тај Шћепан био свесна варалица, страшило не само непријатељу него и пријатељу. Таки Шћепан морао би једном, као и Наполеон, метнути све на коцку — па или добити, или изгубити.

Али наш Његошев Шћепан није од тога соја — он је нашкији и симпатичнији нам је оваки какав је.

Нека и ова кратка скица буде смеран дарак у венац славе и поштовања, које и цело Српство и сваки Србин посепце дугује спомену педесетогодишњице од смрти Његошеве, једне од највиших потенција српске душе, и највећег проносиоца српске славе.

Беч.

О језику Петра II. Петровића Његоша

— Никола Симић. —

Сваки је велики пјесник чедо свога времена и свога народа. Као чедо свога времена пјесник је носилац идеја, које у његово вријеме владају, а као чедо својега народа заноси се свијем онијем, што

засијеца у живот његова народа: њега боле ране народне, њега тиште невоље народне; он пјева и весели се с народом, он се радује и кличе сваком народном напретку, њега опија срећа народна. Зато

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

он и буди синове народа свога, да се прену из мртвила, да пођу новим, бољим путем, која води к срећи цијелога народа.

Али има пјесника и таквих, који, и ако су пријатељи читавоме народу, опет их нешто посебно веже више за неки особити дио народне цјелине, — они постају локалне патријоте.

У првој половини XIX вијека имао је српски народ три велика пјесника: Сима Милутиновића, Бранка Радичевића и Петра II. Петровића Његуша. Као да је удесхтио, да сваки од њих буде рођен у другом дијелу народа нашега.

Прву двојицу заноси тадања струја у појезији, струја романтична, али зато њихова појезија обухвата цијело Српство, трећи између њих, владика Раде, премда љуби сав народ, премда га тиште ране цијелога народа српског (види предговор ка „Горском Вијенцу“ и говор владике Данила у почетку истога дјела, и први приказ „Шћепана Малог“), опет његова појезија, изузевши „Лучу микрокозма“, пјева само историјске догађаје црногорске. То ће нам бити сасвијем разумљиво, ако се сјетимо, да је владика Раде био не само политични владар Црне Горе, него и духовни господар њезин.

Какав је Раде као политични и духовни господар Црне Горе, такав и као пјесник: он је Црногорац и мислима и језиком. Језик је његов чисти народни говор тако, те се може мирне душе рећи, да је он уз Бранка српски пјесник, који је помагао Вуку до побједи народнога језика у књижевности, али његов језик је уједно и фотографија народнога говора црногорскога. Ако хоћеш дакле да говориш о особинама његова језика, говорићеш о особинама црногорскога говора. Премда ће сваки Србин његове пјесме лако читати и разумијевати, опет ће се можда наћи који неупућенији читалац, који ће по коју особину црногорскога говора, јер у књижевности нијесу опћено признане, држати за погрјешке. Те особине кушаћу да испи-

шем, и протумачим, али морам да истакнем, да ћу их водити само из „Горскога Вијенца“, јер не имадох довољно времена, да обрадим сва његова дјела у језичном погледу, будући да сам прекасно добио позив од уредништва овога цијењенога листа, да у лист напишем штогод о језику Његушеву. Стране су навођене по панчевачком издању браће Јовановића.

Језик је Његушев, како већ рекосмо, наријечје црногорско, а то ће рећи: јужни говор, у којему је негдашње *ѣ* у кратком слогу = *је*, а у другом слогу = *ије*. У првом случају пише владика Раде по тадањој ортографији *ѣ*, али се нађе кашто и *е*: леба стр. 71., негђе, бденије, грехота, време. — Иза *ѣ* нашао сам и: *приђе* мјесто *пређе* стр. 74. — Необично је: *бјељега* мј. *биљега* стр. 78, и *омилила* мј. *омиљела* стр. 79.

Ако пред негдашњим *ѣ* = *је* стоји *т* или *џ*, онда од *тј* бива редовно *ћ*, од *џј* — *џ*: ћерати, шћели, хће, наврћеше, долеће; ђед, виђети, ђе, негђе, ђеца, ође-сти се, неђеља, овђе и т. д.

Кашто, стиха ради, продужи се кратко *ѣ* = *је* у *ије*, а то је и у народној појезији врло обично: видије ли стр. 36., свијетскога стр. 47., дијејствије.

ѣ у дугом слогу, које данас гласи *ије*, и у „Горском Вијенцу“ гласи тако, осим ако треба, стиха ради, један слог мање, а онда се пише *ѣ*, док се данас испусти и па се мјесто њега меће апостроф: гнѣзда 66, према гнијездо 74., сагрѣши 78., бѣле 80. и 220., али бијеле 121., побѣди 101. = *побиједи*, тѣло 101 и 109. према: у тижелу 109., вѣкове 101., вѣнце 101., свѣт 108., исповѣсти 113., посѣчем 120., пѣвацах 111.

Црногорски је облик: затријети мј. затрти 9.

Уснени сугласници не примају увијек *између себе* и *ј* гласа *л*, који би се са *ј* стапао у *љ*: трупје мј. трупље 29., изломјене мј. изломљене 119., ломјава мј. ломљава 67. и т. д.

Зубни се сугласници *t* и *d* не испадају увијек између два друга сугласника, од којих други није *v* или *p*: крсно 105., поздно, устне 80., частно 101., премда се тако у Црној Гори не збори; то је дакле према етимолошком правопису, којим су тада писали сви књижевници осим Вука.

Један је само примјер, гдје од *c* у почетку бива *ц*: Цмиљанић мј. Смиљанић 115.

Сугласник *v* пише као *ф* у ријечи *лаф* мј. лав и *фриштијаху* мј. вриштијаху 75., а *xv* претвара у *ф* у: фала 71.

И ако стоји *x* и ондје, гдје му мјеста није, опет се гдјекад испушта, гдје би требало да стоји: рањаху стр. 71., раниш 74. мј. храњаху, храниш, леба мј. хлеба (или хлѣба т. ј. хљеба) 71., рано мј. храно 82., алинах 97., манит 105. Необично је: ланих мј. лани 57. — Мјесто *x* стоји *ј*: кујина мј. кухина 119. Код мијењања именица има у 2. пад. множине редовито наставак *ах* и *их*, а то је у именице продрло од придјева, који у том падежу имају по правилу *x* на крају; ево само неколико примјера: бињишах, плећах, громовах, Никшићах, ногах, јаребицах, људих, очих, прсих и т. д.

Од именице *отац* има множину: очеви мј. оци или оцеви стр. 100., од именице *пут* има 6. пад. једн. без приједлога *пугом* мј. *пугем*.

Именица *отров* женског је рода по свим западним крајевима, па тако и у Црној Гори: Прве капље из чаше *отрови*, Најгрче су и најупорније. 108. — Није јасно, да ли је 2. пад. множ. од именице *говед*, или 2. падеж једн. од *говед*, што би било женскога рода, на стр. 73.: Има овај двадесет *говеди*.

Од замјеница личних за 1. и 2. лице има често енклитичне облике за 3. пад. множ. *ни* и *ви* мј. *нам* и *вам*; између многих примјера нека послуже ова два:

Што грајете, који су *ви* јади? стр. 13.

Долеће *ни* јато јаребицах. стр. 14;

а мјесто 3. пад. множ. *вама* има једном *вам* на стр. 101:

Вам предстоји преужасна борба.

Замјеница *тај* по црногорском говору гласи *та*:

Гроб се његов пропѧ на *та* свијет! 105.

Нек уљезе и *та* луди к нама. 119.

Црногорска је и посвојна замјеница *нечесов* мј. нечији 92.

Ријеч *те* значи: *који, а, е, или што*:

Попе цуцки да ми оно писмо,

Те си писа' међу свима нама. 89.

А ево смо као они миши,

Те за мачку звоно приправљаху. 23.

Што је човјек? — а мора бит' човјек —

Тварца једна, *те* је земља вара. 101. и т. д.

Придјев *божји* гласи у црногорском говору: *божи*; божа чудеса 97., према: божју вољу. 97.

У глагола видимо опет особине црногорскога говора; тако има: повуковати се 25. мј. повлачити се, довукуј мј. довлачи, 63, каживати мј. казивати 46., отпишује мј. отписује 49., припашују мј. припасују 102., запитовати 112. мј. запитивати, обисти мј. обићи (окушати, огледати) 103., чињати мј. започињати 104. Тако су за књижевни језик необична и садашња времена и што је од исте основе, т. ј. глаголи, који се у књижевном језику мијењају по 5. врсти 1. раздј., у црногорском говору иду у 2. раздио исте врсте: не угађеш путом, набраје мј. набраја 53., гађу мј. гађају 59., помага мј. помаже 59., раздвајући мј. раздвајајући 92., рађу мј. рађају 101., пружајеш¹ мј. пружаш 104., пучу мј. пуцају 107., али: пуцају 111., колебљу се мј. колебају се и т. д. Необично је и: *јашило* 94., према неодређ. начину: *јахати*. 94.

Заповиједни начин у V. врсти 1. раздј. двапут је без крајњег *ј*: да мј. дај 89., *исприча* мј. *испричај* 98.

II. пређашње вријеме гласи каткада: грмијаху мј. грмљаху 74., сједијаше мј. сјеђаше 83., горијаше мј. гораше 64., возаше мј. вожаше 64., фриштијаху мј. фриштаху (т. ј. вриштаху). Ово је и у народним пјесмима врло обична појава.

Глагол. придјев I. често се у њега, ако тако стих захтијева, свршава на *а* мј. *ао*

¹ Старински облик мј. данашњег: пружаш.

(у књижевном је говору у том случају *ô*), а тако то гласи у свем западном дијелу нашега народа: присука' сам, грија' се, слуша', гледа', посла', развија' и т. д.; тако и: ка', поса', жа' мј.: као, посао, жао и т. д.

Као синтактичне особине истаћи ћу ове: Мјесто 6. и 7. падежа с приједлогом стоји 4. падеж и обратно, дакле замјењују се падежи мировања с падежем кретања:

У образ си као земља доша'. 26.
У свијет га још није такога 13.
 Од њих сватко у *Млетке* дркташе. 65.
 Хајте мени *под мојим шатором*. 48.
 Ја изидох *пред њим* с Грбичићем. 70. и т. д.

Необични су атрибути уз именице с бројевима:

А ти више у њима проричеш,
 Но *који* му драго десетина. 74.
Часне двоје постах да постите. 39.
 Навртите *те пет шест овновах*. 61.

Мјесто погодбеног начина често стоји II. пређашње вријеме глагола *хтјети* с неодређеним начином онога глагола, од којег се има погодбени начин да направи: Ако *хоћаш* главе *обратити* 25. — ако бих обратио; Када *хоћаш* по граду *изаћи* 62. — ако бих изашао; Свога дома већ *не ћаш гледати* 63. — не бих гледао; Коњ *хоћаше* у њима *цркнути* 64. — коњ би цркао.

Намјера се на једном мјесту исказује неодређеним начином с приједлогом *за*, што је врло обично у њемачком и романским језицима: Само да сте цару на бјелегу, *за прилити* од мене дарове. 48.

Каткад се краткоће ради испушта *да*:

Ја мним га је доиста дозвоа. 42.
 Ја мним те је дочека' лијепо. 71.

Још је необичније испуштање на стр. 73.: Његова се кућа угасила, *У* њу не ће кокота појати — у њој неће бити кокота, да поје.

Мјесто *мало да не* с I. прошлим сложеним временом узима се каткад I. пређашње вријеме од *имати* с неодређеним начином:

Имах мртав *наднут* од смијеха. 42.

Мјесто погодбенога везника *ако* има на стр. 28. *што*, а то се и по Херцеговини говори:

Чашу меда јошт нико не попи,
Што је чашом жучи не загорчи.

Уз приједлог *без* стоје често негативне замјенице:

Те на хата у рају пољеће,
 Самовољно *без никаква зора*. 77.
 Сам се шеташ пољем *без никога*. 26.

Ка' стоји често мјесто *како*: *Ка'* је опит са злом и неправдом. 76. *Ка'* је, да је, о њему се бавим. 90.

Особити су црногорски изрази: дајбуди — барем, послјед — послје, кљуца (ступица, у коју се хватају звијери), станак — састанак, чегрст — мала свађа, и т. д.

Ово су све особине говора црногорскога, те се нипошто не смију држати погрешкама, јер како владика Раде вјерно црта живот и обичаје народа црногорскога, тако нам је вјерно нацртао и говор онијех крајева. Али има нешто што се многим читаоцу не ће свидјети, а то су многе ријечи, које су узете из црквенога или из рускога језика. Ево неколико таквих ријечи: Историческо собитије, сочињеније, знаменије 13., отачаство 15., благородан 15., војинствен 15., подвиг 15., блистателан 15., гордо 15., познаније 30., жрец 30., распјатије 30., страданије 30., мученије 30., обешта се 32., мирови — свјетови 34., бденије 38., миробитан 35., дјејствије 100., попечење 100., снабдјева 100., следују 100., торжествује 101., добродјетелъ 101., надежда 101., васкреснула 102., јазичество 102., појати уз пјевати, волна — вал 109., ваистину, рождества 111. и т. д. Већину је ових ријечи владика турио у уста игуману Стефану или владици Данилу, те бисмо му то лако опростили рекавши, да је и ту био вјеран цртач говора своје околине. Јер може ли се и замислити, да би игуман Стефан, који је као калуђер остао и ослијепио, а научен само на црквене књиге, друкчије и могао говорити а да не мијеша црквене ријечи? То би оправда-

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

ње вриједило и за владика Данила, али што је првом колу турио у уста добар лио таквих ријечи, види се, да се он није могао потпуно отети утјецају црквенога језика, који је у његово доба у књижевно-сти српској стајао још на чврстим ногама.

Има по гдјешто талијанских и других страних ријечи, као: жбири, шпијуни, палац = двор, кварат, јачине, принцип, провидур, трон, скиптар, демонски, ад, материјал, триумф, херој, карта, цукар, ура и т. д., али те су и другдје доста у обичају.

Али има нешто, чим се језик његов одликује од језика осталијех пјесника наших, а то је једрина, крепчина израза, краткоћа и сликовитост. Овим је својствима наткрилио владика Раде све наше пјеснике. Истаћи ћу између осталог ово: Познато је да императив исторични по-даје причању неку пластичност и живост,

а таквих је императива у њега много. Ево само два примјера:

У то *рикну* низ пазар ријека,
Или било мушко или женско,
Свак да гази *уздигни* хаљине. 68.
Па *погину* у оно господство,
Ступи куље, а обриви брке,
А *поси* се по глави пепелом. 72.

Између красних израза забиљежио сам само некоје: гвозденити, оцрнити се = у црно се завити, присука' сам педесет годинах, јалове се облаци, добровоање, нарок (срећу) изгубила, отршати кога = опремати = њемач. *abfertigen*, изгуб (губитак) да намири, увор = ушће (испор. извор), сплака = барица, одњивити = одгојити, коњушка = коњушница, загон = затрка, потрпезни, нагнута делијо! и т. д.

Мостар.

Једна почетничка пјесма Његошева

Сербскій народни листъ число XXIX од 1837 године, што је излазио у Пешти, донио је једну Његошеву пјесму са насловом Спомен на гробу Чедомиља, сина родољубивога Господина Доктора Димитрија

Фрушића. Уредништво Зоре доноси ту пјесму као интересантну појаву Његошева почетничког рада и карактеристику утицаја тадање струје Милоша Хаџића Светића и Харфе Шишатовачке на прве пјесничке радове Владичине. Пјесма гласи:

СПОМЕН НА ГРОБУ

Чедомиља, сина родољубивога Господина Доктора Димитрија Фрушића

Зашто срдцу, рањену природе нагласџу,
Родољубна отца и њежне матере
Њине яде тешке повређуемъ сада?
Што ли око сузно плакат раздражумъ? —
Жалостниј ми спомен струне лире трога
О теб' Чедомиле, красно привићенѣ!
Я споминѣмъ дане у дом твога отца
Кад сам са веселѣм пировао многе,
Ти си око гостахъ са улыбком њѣжномъ
Обходио кругом прятниемъ лицемъ,
Као ангел тихий, као ангел милій;
Сваки те е прима' у наручѣ свое
С душе восхищенѣмъ као цвѣтак красниј

Ка надежду вѣрну, кою предрицаше —
 Быт утѣхом отцу, бити ползом роду;
 Ал надежда наша у плач се окрену:
 Ты ангеле Божій нас остави скоро,
 И одлеће хитро к лику бесмртноме;
 Нам остави само плачно споминяњѣ
 Ты цвіету дичный, србске башче мале
 Кояно се тобом поносаше гордо,
 Нам си увехнуо, од нас се сакріо!
 О горка судбино отца и матере!

Под звездицом испод исте пјесме доноси Сербскій народни листъ ову примједбу: „Особиту благодарност Високопреосвященѣйшем Господину Владіки, што е чак са Цетиня из Црне Горе родољубивій свой бодрій поглед на С. н. лист бацити и лепим овим прилогом усердіе свое и

овдашнѣм сербству осведочити изволио, јавно оддавајућій читателѣ наше внимателне учинити имамо, да е истій прилогом овом истом ореографіом, која се у нѣму види собственем руком Господина Владіке написан, послат нам био. *Уредник.*

Његош и Црногорац

— Аллегоріја —

Једнога јутра сједио је Његош у својој *Биларди*, а пред њим је стајала истом натоварена чаша чаја. Док се изненада врата отворише и пред Владіку стаде један крупан Црногорац, мрка ока и погледа, крупних набраних обрва и дугих бркова, који му пали управо по старим излизаним токама, те му се виде токе кроз бркове.

— Добро ти јутро, господару! — грмну он и, без питања за дозволу, сједе према Владици.

— Добра ти срећа, — одврати Владіка, осмјехнувши се на њега.

Црногорац напуни симсију и одби два три дима, па се поче накашљавати, као да би хтио што да проговори.

— А рашта си се ти, чоче, замучио до мене? — запита Владіка и осмјехну се опет.

Црногорац слегну раменима и узви главом.

— А 'нако, господару. Ничесове ти работе немам, но ме догнала жеља, да те само виђу и да те запитам: како ти је здравље...

Владіка се захвали и похвали га. А да га макар чиме почасті, пружа му испред себе чашу чаја.

Црногорац никада до тада чаја видио није, а камо ли окусио, па ипак му мило,

што му Владіка поклања толико пажње, те узе чај.

— У твоје здравље господару! — грмну. И испи чашу до дна.

Но како је чај био врућ, опржи га и он се од муке поче вртити на столици. И јаукнуо би из гласа, ама срамота да Црногорац за тако што јаукне, па још пред Господарем. И само што отра крупан зној са чела и опет се узврти.

Владіка опази то, па, од шале, зовну перјаника.

— Донеси му још једну чашу, — рече.

Но у исти мах Црногорац скочи и дохвати перјаника за руку.

— Не, Господару, ако жнадеш за Бога! — дрекну.

Владіка се насмије и диже руку.

— Још једну! — рече.

— Не Господару!

И Црногорац потегну пушку иза паса, па пружи Владіки.

— Уби и проста ти крв, само не дај више!...

Владіка се засмије и врати му пушку.

*

Веле, да од тада Црногорац никад дошао није, да обиђе Владіку.

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

Штампа о Његошевој прослави

* *Коло* доноси на првом мјесту пригодни чланак од уредника му Д. Живаљевића, у ком на питање, чега имамо сада да се споменемо: да ли свршетка првога или почетка другога живота пјесникова, — одговара, да нам се обоје пред очи јавља; али док се и ту поново увјеравамо како је „земаљско за малена царство“, за утјеху нам се показује, како је истина, да је небеско царство за вјекове. Па наставља: „Његош је био свјестан своје духовне снаге и величине. Сувременици су га добро знали и цијенили — али и једно и друго блиједи пред величином каква се данас нама указује, каквом нам се приказује сама душа великога пјесника из дјела његових. „Ниједан листак са *Горскога Вијенца*, вијенца славе његове а части српске, није за пола стољећа увенуо! Вријеме, неумитна судија поклонило се бесмрћу умрлога пјесника! Данас празнујемо први ступањ у дуговјечној слави посмртнога живота пјесникова. Дани су такога живота дуги и свијетли. Први је трајао пола стољећа, за њим наступају други, сјајнији и топлији. Ми данашњи скромни радници, нећемо доживјети, да се још једном, послје друге половине стољећа, поклонимо слави пјесниковој — али ћемо и тада, у свијету гдје нема жеља и страсти, бити поносни са вјечите славе нашега сународника... Захвално се клањамо спомену твоме, теби који вјечито живиш тамо — Ђе Обилић над сјенима влада!“

* *Бранково Коло* доноси познату Сандићеву пјесму нестиховну, само да обиљежи дан смрти великога пјесника, а уредништво му даје на знање, да свечани број спрема од нове године.

* *Женски свет* доноси на уводном мјесту: „Прошлог мјесеца 19. дана о. г., навршило се 50 година, како је преминуо на Цетињу у Црној Гори Петар II Петровић-Његош, владика и господар Црне Горе од 1830. до 1851. године, док није умр'о. Њега цио црногорски народ назива Владика Раде, јер му је тако

крштено име, а Петром су га назвали тек кад се покалуђерио. Све до 1851. год. владали су Црном Гором владике и тек по смрти овог великог мужа и Србина прешла је влада на свјетовне Господаре, али из исте породице Петровић-Његоша, која је лани навршила 200 година, од како управља тим српским драгим камењем. Прије овог владике владао је у Црној Гори Петар I Петровић-Његош и кад је остарио, намијенио је престо своме синовцу Раду, сину Томе Петровића-Његоша. Раде се родио 1. новембра 1813. год. у селу Његушима, гдје је и одрастао и провео дјетинство своје као и друга сеоска дјеца. У 10-ој години узме га стриц, пок. Петар I, кога сви Црногорци славе као светитеља, к себи и даде га учити књизи. Од јесени 1827. до прољећа 1831. год. био му је учитељ пок. Сима Милутиновић-Сарајлија, српски пјесник и секретар владике Петра I. С јесени 1830. год. умре владика Петар I и остави, у својој пошљедњој вољи, за нашљедника Рада Томина, који се идуће године покалуђери, и прими име стрица свога, али га је народ и послје звао из милоште Владика Раде. 1813. год. оде у Русију, гдје га у Петрограду, на св. Преображење, завладичи митрополит петроградски, у 19-ој години живота. Владика Раде је један од најзаслужнијих Срба, не само као владалац, него и као пјесник и као књижевник. Организовао је Црну Гору као државу, завео ред у земљи, подигао прву школу на Цетињу и послје 350 година порадила је опет српска штампарија тамо. Спјев његов *Горски Вијенац*, доживио је 14. издање а преведен је и на њемачки језик као примјер љепоте пјесничке. Око 1850. год. почео је побољевати и отишао је у Италију, да потражи лијека својој сувој бољетици, али га није нашао, ма да је иначе био узор снаге, висине и љепоте мушке. 19. октобра 1851. год. растави се на Цетињу велика душа од велика тијела, те одлети у наручја Аврамова, а тијело се спусти у гробницу, коју је сам себи саградио на Вису — Ловћену, на догледу цијелом Српству, коме је и припадао. Нека је слава великом Србину и

дичном пјеснику Петру II. Петровићу-Његошу! Слава владици Раду!" *

Дубровник има у свом чланку ова мјеста: „Као човјек, Његош је тип савременог патриоте. Све што је год мислио и дјелом, дјелом је и мислио као велики и пресвијећени патриота, све од почетка до краја, од првога до пошљедњег момента његовога јавнога рада. У свом државном раду, у својим књижевним дјелима, у мањим и неважнијим манифестацијама својега духа, у говорима простим и обичним, које је с овим или с оним држао, свуда је остајао човјек одан својему раду, вјеран својему родољубљу. Његова књижевна дјела јесу јеванђеље патриотизма. Ко хоће да позна, шта је прави, широки, велики, просвијећени патриотизам, нека његова дјела чита; друга му не служе. Он је имао много мука у животу, много патња које је требало прекужити, много грких чаша, „чаша жучи“, да испије: па ипак није нигда попустио ни најмање од своје велике љубави према свом народу и према цијелом српском роду. Његов патриотизам тим је постао само болан, не мањи, него чак виши, јачи, интесивнији. Онај бол, чемер, горчина, песимизам, које је тај титански дух, у свом познању живота и дужности, осјетио, само је дигао, узвисио, облагородио његово родољубље. Услед тих испивених чаша жучи фигура Његошева изгледа виша, највиша, колосална. Сваки ко му је приступио, осјетио је величину његове душе, величину његова патриотизма. Читајте све савременике, који су о њему писали, стране или наше, свуда ће те то опазити. Сваки од ових остао је скоро поражен видећи пред собом један велики дух, један велики ум; сваки је осјетио величину Његошеву. Осјетио је и Нијемац Кол, и Француз Марме, члан Академије Француске, и Италијанац Карара, и Енглези Патон и Вилкинсон; и у дјелима свакога од ових можете видјети колико је силан упечаток, који је Његош на њих учинио“. Карактеришући Пјесника овако завршује: „Међутим, није ни ова филозофска страна Његошева духа посљедња одлука његова. Његош као пјесник још је виши него што би по досадашњем могло изгледати. Ми смо поменули раније, да је Његош имао много чаша жучи да

попије: те патње и та судбина његова дала су нов карактер његову духу, нове црте његовој пјесничкој физиогномији. Његош је познавао живот, познавао горчину његову — „отрови му чашу искашио“, и проживио у својој души све патње цијелога човјечанства, искусио на себи самом мученичке осјећаје, који су човјеку у овом животу додијељени, сам осјетио и угледао живот и судбину човјекову у цјелини, у потпуној трагичности њеној. Осјетивши то, он је то унио и у своју поезију. Његова поезија дише песимизмом, одаје горчину, открива и показује разочарење и очајање, које је његов титански дух у своме животу познао. Он је својим дјелима изразио прометејску судбину своју, дао маха и полета својим чемерним мислима и осјећајима, исказао сву величину и горчину својих осјећаја. Његова поезија је огледало његове велике душе, израз високе индивидуалности његове. Оно што је најинтензивније осјећао, оно што је најискреније било у његовом животу, оно што је најузвишеније било у његовој души, он је то у својим дјелима изразио. Тиме је ушао у ред великих лирничара, у ред највећих пјесника“...

Будимпештанске *Мале Новине* између осталог пишу: „У овај мах у души осјећамо узвишену хармонију његове племените пјесничке, мислилачке и прије свега српске душе, осјећамо тугу његове сузе, која нема родитеља, и осјећамо како нам кроз ову тугу улијева наду, што јоште Српкиња рађа Обилиће.... Јесте, у овај мах када читава једна генерација народна, ријечима свога пјесника пјева, да ништа више не вјерује, или боље рећи да вјерује све, нама, ко мелем болној души пада сјећати се његовог великог духа, који нам и сада диже снагу, учвршћује мишицу и улијева поуздање Обилића.... Изнемогосмо, клонусмо.... нама овлада неки необјашњиви сантиментални свјетски бол, разочарање, пустош. Нигдје ништа, ни једна зрака варљивога наде — говоре нам некакви великани, који пузе по прашини свјетскога бола. Обрнимо од ових погледе, нека пузе, а ми обрнимо погледе, гдје орлови с муњама другују, обрнимо погледе светоме гробу, на врх Ловћена.

*

Vienac вели: „Године 1851. на 1. студенога по р. к. или дне 19. листопада по ст. к. преминуо је велеумни пјесник, црногорски господар-владика Петар II Петровић-Његуш, познат боље под именом владика Раде. Тога се је дакле дана навршило педесет година, од како је тај велики Славен и велеумни српски пјесник преминуо у најљепшим мужевним љетима, не навршив потпуно ни четрдесету годину живота. Српски листови посјетише на тај кобни дан, када је за увијек склопио своје тјелесне очи тај у истини велики умник, пјесник, државник и владар, који је као сјајни метеор засјао на славенском југу и поставио себи класичним својим пјесмотворима „*monumentum aere perennius*“. Бијаше то великан широка погледа, велика срца, красник стасом и обличјем, родољуб и, што но ријеч: сав човјек. Када га је по први пут видио руски цар Никола I, који је и сам био необично висок стасом, ускликнуо је: „та ви сте већи од мене“; али њему духовити владика-пјесник: „Сам господ Бог већи је од цара рускога“. Животопис владике Рада чита се као какав врло занимљиви роман. Особито га је занимљиво приказао његов добри познавач, пјесник Љуба Ненадовић у својим класичним списима *О Црногорцима*: Писма са Цетиња г. 1878. и *Писма из Италије*, затим др. Лаза Томановић у дјелу: *Петар II Петровић Његуш као владалац*. Родио се је владика Раде 1. студенога (по ст. к.) г. 1811., као трећи син трећег брата владике — господара Црне Горе Петра I Његуша. Отац му се је звао Томо а мати Ивана, кћи Лазара Пророковића. На крсту му дадоше име Раде, отуда га и касније, од када је као владика и господар Црне Горе примио име Петар II Петровић Његуш, од миа зваху владиком Радом. До десете своје године настировао је Раде по ловћенским брдима, док га не позваше к владици Петру I на Цетиње, да се, учећи се књизи, приправи за наслједника свому стрицу, владици Петру I, касније проглашењу свецем. На Цетињу је, дакако, могао врло мало научити. Калуђер Михајло и-владичин тајник Јаков Цеко нијесу ни сами били људи велика знања. Зато га послаше касије у Боку Которску, у мана-

стир Савину, гдје га је подучавао калуђер Јосип Троповић, код којег остаде три године, т. ј. до г. 1827. У јесени те године постаде му учитељем чувени српски пјесник Сима Милутиновић Сарајлија, познат у књижевности и под именом: Чубро Чојковић, који се је тада вратио из Њемачке, накрцан сваковрсним, великим знањем, те је волио поћи на Цетиње као владичин тајник и одгојитељ и учитељ његова наслједника Рада, него ли на позив кнеза Милоша Обреновића доћи у Србију. Осам година дана учио је Сима Милутиновић Рада, већином верући се с њиме по брдима и гудурама, сваковрсне ствари, читао је с њиме разне књиге, а Раде је све то бистром својом главом добро памтио и употпуњао, читајући разне књиге. Није ту, дакако, било ни говора о каквом систематском учењу, али је и тако бистроумни Раде научио врло много. Петар I умре 17. листопада по ст. к. г. 1830., а већ за два дана, дакле 19. листопада исте године постаде Раде његовим наслједником на црногорском престолу, као деветнајестогодишњи младић. Није се ту много разабирало о годинама; најприје га закалуђерише, онда запопише и касније у Русији, у Казанској цркви у Петрограду, пред царем Николом I завладичише. Као владика а владар показао се велики државнички дар, увео је многе реформе у Црној Гори и водио многе ратове с Турцима. Као пјесник исцјевао је много управо класичних пјесмотвора. Ево наслова већим његовим пјесмотворима: *Пустинјак Цетињски*, *Огледало Српско*, *Луца Микрокозма*, *Шћепан Мам*, *Горски Вијенац*, *Слободијада*, и много мањих пјесама. Најпознатији његов управо класични пјесмотвор јест *Горски Вијенац*, класичан по величајности мисли, оригиналан по техници, концепцији и композицији. Из тога пјесмотвора просијева сва величина душе владике Рада. Класичних има у њему мисла на претек, као да је тај *Горски Вијенац* сав сплетен од генијалних сентенца.“

*

Словански Шехелед доноси у својој октобарској свесци, из уредникова пера, к педесетогодишњици смрти Његоша ове ретке: »Љубите Црну Гору а будите праведни сиромасима« биле су послиједње ријечи пјесника и владара

који је деветнајестог октобра довршавао свој земни пут, ошкољен војводама, сердарима и главарима своје земље; између њих је славни јунак Новица Церовић заклопио му очи. Владика Петар II крштен је именом Раде Томов Петровић, сио је на столицу црногорских владика 18. априла 1830. по смрти свога стрица Владике Петра I. Владавина Владике Петра II значи епоху за Црну Гору. Надарен са необичним присуством духа, јаком енергијом, успијео је за кратко вријеме својега владања уздигнути Црну Гору на високи степен међу балканским државама. Он је морао уредити земљу ослабљену унутрашњим трзавицама, узети свјетску владу од гувернатора Радовића у своје руке, бранити земљу од нападаја турских и арнаутских. Владика Петар II свршава све те послове с енергијом војника и трпељивошћу монаха и заводи у земљи ред дотле непознат Црногорцима, поставља у земљи суд и уредбе. А за читаво доба свога владања није престајао настојавати да стече добре пријатеље ван граница, који би штитили Црну Гору у тим бурним данима.... За доба Владике Петра II Црна Гора је стекла много поштовалаца, чији су списи упознали ту полудивљу државицу са

цијелом Јевропом. Између њих напомињемо Русе: А. Н. Попова и Кавалејевског; француза: Кипријана Роберта; Енглеза: Велкинсона; Нијемце: Ебела и Кола. Толико о Владици Петру II као о владару а о њему као највећем пјеснику у српској књижевности није потребно ни говорити јер то сви знамо. Његов *Горски Вијенац* и остали плодови његове пјесничке маште прокрчили су пут далеко преко граница Црне Горе и извојевале Владици Петру II име највећег српског пјесника. Око Владике на Цетињу тридесетих година, XIX стољећа, окупио се круг српских списатеља и пјесника. Љубо Ненадовић и М. Медаковић били су чести гости на Цетињу а из опћења њихова с Владиком Петром II никле су у Црној Гори прве школе и штампарије. И данас се у његовој земљи види траг великог му духа и снаге. Истина је, да ни дан данас његово мјесто у српском пјесништву још нико заузео није. А и на политичком пољу Владикау Петра II још нико премашио није. На врху Ловћена у скромној округлој капелици почивају остаци великог Црногорца. Планински вјетар, звонац стада и меланхолична пјесма пастирке нарушавају светињу мјеста, гдје вјечни сан борави Владика Раде.

Биљешке

Глас Црногорца, говорећи о *Србобрану* календару, доноси ове редове: „Први је чланак посвећен педесетогодишњици великога српскога Пјесника и Господара Црне Горе Владике Рада, и увјерени смо да ће у сваком Србину, од ученог до оног који тек знаде читати, разбудити оне осјећаје, који су му већ урођени према овој вељој нашој слави. Уз овај чланак долази слика слављеникова, можда најљепша, што нам је на платну остала иза њега. Ево што уредништво пише о тој слици: „Слика је ова до сада непозната нашем свијету била, и ми се радујемо, што је срећни случај хтио, да је нађемо у једнога свога пријатеља, који нам је добротом својом уступио фотографски снимак с ње, да је нашим штованим читаоцима у календару прикажемо. Чија је рука ову дивну слику у оригиналу израдила, не зна се; али пошто је купљена у Венецији, свакако ју је каква талијанска умјетничка рука израдила, јер кад је човјек види, не може јој љепоте да се нагледа. Оригинална слика је висока један метар и према томе саразмјерно широка. Купац ју је нашао у Венецији у педесетим годинама; али је она морала бити

много раније рађена, јер као што се види, Владика је на њој приказан у доба кад му је једва 28—30 година могло бити. На пошљетку примјетити нам је, да је ова слика у толико значајнија, што је владика Раде ријетко кад метао камилавку на главу; он се најрадије облачио у народно црногорско одијело“. Само нам је опазити, да је слика морала бити рађена после г. 1814., јер је тек концем те године Цар Никола послао Владици први степен реда св. Ане, који му на слици видимо. Што се тиче митрополитске камилавке, не знамо поуздано, кад ју је од св. Синода добио, али је пок. Медаковић забиљежио да је то било тек г. 1845. Уз то је Владика тек г. 1847. провео дуже вријеме у Венецији, кад је у државном архиву радио. По овим подацима рекло би се, да је та слика из тога доба, дакле кад му је било већ 36 година, или по њекима 34, што би допуштао бар и овај снимак исте слике.

*

Српски Књижевни Гласник доноси у својим биљешкама *Једно изгубљено дјело Његошево*. „Љ. Ненадовић у својим Писмима из Италије (писмо III, март 1851.)

ово: „Владика (Његош) се зимус занимао описивањем Црне Горе и њене историје, на француском језику. У томе помагао му је неки овдашњи адвокат, Ђузепе Каза. Он сваки дан долази те с владиком по један сат ради. Владика му обично диктира а он француски пише. То је дјело већ готово. Сад га само прегледају. Владика ће да га пошаље неком француском писатељу по имену Беланжеу, с којим се негђе познао и о Црној Гори причао му. Беланже је био усхићен његовим причањем,¹ и молио је владика да му тако напише како му је причао о Црној Гори. Ово је дјело, као што ми рече, удешено, за странце, који нас не познају“. Његош је, дакле, написао једно дјело о Црној Гори (повјест и опис земље) на француском језику, које је данас изгубљено. Сматрајући да је то дјело вриједно марљива тражења, потписани је, прије неколико година, тражио ово дјело, без успјеха наравно. Напустивши то тражење, потписани држи да неће бити без интереса да овдје саопшти шта је чинио до сад по том послу. Потписани се најприје обратио самом Љ. Ненадовићу писмом једним у којем га је молио да га извјести о свему што зна односно овог дјела. Ненадовић је на то одговорио овим писмом:

Ваљево, 7. септем. 1893.

Драги и поштовани господине,

Пишете ми и питате ме за рукопис што је владика Његош о Црној Гори написао и послао неком Беланжеу у Париз.

Ја о томе ништа не знам више него оно што сам споменуо у мојим „Писмима из Италије“.

Врло је могућно да је Беланже штампао тај рукопис или као књигу за себе под владичиним именом, или, што је још могућније, употребио га као грађу у своме каквом делу; у тој намери — по свој прилици — владика му је тај рукопис и послао, да га он разграна и да по њему напише какво веће дело о Црногорцима. Ако је тај рукопис ма како употребљен и штампан није се о томе ништа код нас сазнало, јер онда (1851. год.) нико није разаберао шта странци, а особито нечувени списатељи као што је Беланже, пишу о Србима. То је може бити штампано у каквом незнатном часопису, или у каквом подлистку неких новина, па ту 'е и заборавило. Ако је Беланже био какав приповедач, може бити, да је из тога градива написао какав роман.

У Паризу сада има вредних српских ђака, зато пишете неком од њих да распита и разбере о имену „Беланже“ и да види све шта је под тим именом штампано. То би могао и у каталогу библиотеке наћи, а и самог библиотекара или професора литературе запитати. Ма како да је то име нечувено у књижевности, опет ће се моћи штогод сазнати ако је што писао.

Рукописа, о коме говоримо, било је може бити двадесет табака, јер запечаћен пакет што је спремљен да се у Марсељу даде на пошту, беше, у колико се опомињем, дебљи од једнога прста. Држим да је то све написано руком онога Ђузепе из Неапоља, коме је владика казивао, а он, почем је добро знао француски, писао и последије на чисто преписао, и тако је тај рукопис без језичних погрешака спремљен. Владика тај рукопис није хтео поверити талијанској пошти, јер онда у Италији беше велика строгост и несигурност, и на све се сумњало и пазило.

¹ У издању „Дел. Дела Љ. Ненадовића“ 1894, стоји, јачачно погрешно: „писањем“ и „причањем“.

Радујем се да се тако ревносно занимате о владичи Његошу и желим вам најлепши успех у томе раду.

Поздрављајући вас најсрдачније

јесам ваш поштоватељ

Љубомир П. Ненадовић.

Владика се увек потписивао Његош а не Његуш¹

Поздравите Милићевића и Вуловића.² Ако им кажете да сте за три дана, место за три месеца, добили од мене одговор, они ће се чудити.“

Примивши ово писмо, потписани је послушао дати му савет и обратио се двојици својих другова који су тада били ђаци у Паризу, на име г. Михаилу Петровићу, проф. В. Школе, и пок. Немањи Стојановићу, б. писару Мин. Привреде, с молбом да они разабере што могу о радовима Беланжеа и евентуално о Његошеву дјелу; и они су брижљиво и са интересовањем разбили о томе по библиотекама и код надлежних лица. Потписани је, дошњије, и сам, у Народној Библиотеци у Паризу, трагао за именом Беланжеа. Резултат овога тражења овај је. У великим свјетским библиографијама Лоренца,³ Хајнзијуса,⁴ Греса,⁵ Бринеа,⁶ Керара,⁷ и Етингера⁸ а у годинама 1840—1890, забиљежено је не један него двадесет и пет писаца француских који су се звали „Беланже“, и могли бити књижевници у год. 1851, кад је Његошев рукопис послат у Француску. Али међу радовима њиховим, који су поред њихових имена забиљежени, нема, по насловима судећи, ни једног који би се ма у ком погледу односно на Црну Гору, или ма чиме опомињао на тражено Његошево дјело. Послије оваквог резултата, потписани је прекинуо даље тражење. Како, међутим, није искључена могућност да су поменуте библиографије непотпуне; како је, нарочито, могућно да је који од поменутих двадесет и пет писаца писао у којем часопису или дневним новинама а рад неодштампао, то се може претпоставити да је који од тих писаца ипак писао какво дјело о Црној Гори, и ако за то дјело не знају библиографије. У том случају, могло би се наставити тражење Његошева дјела. Ваљало би, наиме, саставити потпуни списак радова ових писаца чија су имена дале библиографије, а зато има начина.⁹ Само у том случају, не би било потребно обавјештавати се о сваком од поменутих двадесет и пет писаца. Међу овима има математичара, природњака, теолога и стручних педагога и граматичара, међу којима јачачно не треба тражити Његошева Беланжеа.

¹ Потписани је у свом писму етаљно писао *Његуш*.

² Потписани је у реченом писму саопштио да се обраћао С. Вуловићу и Г. М. Милићевићу за обавјештење о дјелу о којем је рјеч.

³ Lorenz, Catalogue général de la librairie française, 1840—65, 1866—75, 1876—85, 1886—90.

⁴ Heinsius, Allgemeiner Bücher-Lexicon, 1847—51, 1852—56 и даље.

⁵ Craesse, Trésor des livres rares, 1859.

⁶ Brunet, Manuel du libraire.

⁷ Quéraud, Supercheries littéraires dévoilées, 1869.

⁸ Oettinger, Bibliographie biographique universelle.

⁹ Наћи и, пр. годину и датум смрти пишчеве, па тражити биљешке о писцу у дневним новинама поводом његове смрти. Или се, у опште, обавјештјити преко оних листова француских који служе као посредници за такве послове.

Кад се пак ови изузму, остају од свију њих свега три писца који су могли писати што о Црној Гори, и то су један драмски пјесник и два путописца. Ово су њихова имена, и дјела која се налазе у поменутим библиографијама: Belanger, Essais dramatiques, 1855; Alfred Belanger, A travers l'Italie, souvenirs de voyage, 1853; Stanislas Bellanger, Trois ans de promenade en Europe et en Asie, 1842; Le Kéroutza, voyages en Moldo-Valachie, 1846; Touraine ancienne et moderne, 1846. Г. Петровић је видио у једној париској књижари једну књигу Antiquités romaines опет од једнога Беланжеа Његошева времена, а која није забиљежена у поменутим библиографијама; и писца те књиге ваља убројати у писце за којима би требало трагати. Послије потписаног предузео је тражење Његошева дјела о Црној Гори г. Гргур Јакшић, бив. држ. питомца у Паризу, али је тражење чинио сасвим другим путем. Он се, наиме, распитивао о судбини и радовима Ђузена Каза а не Беланжеа. Колико је у томе успио, и да ли се овим још бави, потписаном није познато. — Павле Поповић.“

*

Коло што излази у Биограду, под уредништвом Данила А. Живаљевића, донијело је у својој осмој свесци друге књиге један низ чланака посвећених Његошевој педесетогодишњици. Из уводног чланка који носи наслов 1851—1901. донијели смо извод у рубрици *Штампа о Његошевој прослави*, а овдје ћемо приказати остале радове. Андра Гавриловић саопћава једну нештампану пјесму Његошеву, коју је 1878. године добило уредништво *Перивоја*, књижевног листа који је требао у Биограду излазити, али се није ни појавио. Правопис је стари али је у *Колу* пренесен у нови.

НА ЗАВИДНИКА

Боже св'јета свемогући
Створитељу васељене!
Милиони јасни зв'језда,
Те небесим' свјетло красе,
Кандила су даноноћно
Што пред твојим горе лицем
У знак чистог бесмртија...

А ми што смо? трунке мале!
Дан и види, мрак већ гута,
Са рођајем нестаје их.
Али нешто опет има,
Што из ове трошне груди
По свемиру узилази;
Преживјеће царства млога,
Мора, скиптре и државе
И највећа благочин'ја.

— — — — —
Ненавидче! знаш ли што је
Од постанка на св'јет ови?
Из сјемена Каинова
Ненавист ти духокужна
Земаљског је бесмртија!

„Вријеме постанка ове пјесме није забиљежено, а изгледа да га није могућно ни изнаћи. Она је резултат тренутног племенитог гњева пјесничке душе.“

М. Ђ. Милићевић доноси једну успомену на Ст. Книћанина који је врло цијенио Владику и заносио се његовом поезијом. „Треба да читаш његову Лучу Микрокозму; па да видиш како он ту свом учитељу кликће:

„Да, свагда ми драги наставнице,
Српски пјевче небом осижани,
Задатак је смешни људска судба!
Људски живот сновиђење страшно!
Човек, изгнан на врата чудеса,
Он сам собом чудо сочињава! итд.

И оде декламовати читаву једну страну. „То треба да читаш, понови војвода мени: — тек ту ћеш видети како Његош високо узлеће!“

Андрa Гавриловић саопћава једну необјављену пјесму Симе Милутиновића Сарајлије: *Петру II* коју је добио од покојног Драгише Милутиновића, сина Сарајлијиног. Пјесма гласи:

ПЕТРУ II.

„С региона — ал тек богоносна
Роса капљом на ст'јену је пала.
Кам студени собом усисав је,
У повоју зраке жарког дана,
Кад но лузи устрептав се буде,
А живахне по гори миљенче
— У низине српскијех дубрава
Бистрог вира травнолаза шаље,
Тко је жедан да се водом поји,
Тко је засп'о да га жубор буди
— Тко л' не хаје нек му вишњи суди!

Здрав ми био, духа самосвојна!
Раде л' роду чин'ја радовање,
Радовање ал' богме дјелање!“

Као коментар овој пјесми Гавриловић доноси ово: „Из виших региона богоносна роса паде на стијену, а стијена је упија да рано пред зору, кад су још у повоју зраци сунчани, и кад се лузи лагано буде а живахне у гори јелен — пусти у низине поточиће, који лазе травом како би жедног напојили а заспалог пробудили... То је слика пјесника Петра II, који је добио с неба дар пјеснички, те са горџ, над којима влада, шаље у остале српске крајеве своје пјесме... *Раде*, ако изазива *радовање*, ствара и *рад* — дјеловање...“ Уредништво затим приказује два нештампана писма П. П. Његоша. Оба су писма сачувана у преписци Владике Рада са Вуком Ст. Караџићем. Једно од тих писама је од најранијих које је написао Његош у Петрограду 1833, а друго је које је написао двије недјеље прије своје смрти.

Андрa Гавриловић доноси: *Владичина смрт* по одзиву ондашње штампе. Које што је у оно вријеме било врло мало српских листова, а које што ни они који су излазили нису ничег важнијег прибиљежили то се писац ограничио само на *Српске Новине* које је врло вјешто уређивао Милош Поповић. Гавриловић је хронолошким редом донио све биљешке које су прије и послије смрти Владичине изишле у *Српским Новинама*. Ближе податке о смрти Његошевој донијеле су *Српске Новине* по талијанском листу *Osservatore Dalmato*. Уредник *Кола* Дан. А. Живаљевић доноси чланак *Његош у талијанској књижевности*.

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

У почетку напомиње Живаљевић како се Талијани, поред свега тога што су се јако бавили српском народном поезијом, мало интересовали за Његоша. „То је чудније и с тога, што је за Његошево доба Далмација на себи носила са свим талијански карактер. Све су школе биле на талијанском језику; талијански се мислило и осјећало, а далматински писци готово су сви писали талијански, и ако су знали да нијесу Талијани. Близина Његошева, његово бављење у Далмацији, као и пут по Италији — нијесу изазвали јачег интересовања за поезију Његошеву. Талијани су у њему више гледали једног егзотичног владара једне мале и чудне државе, него великог српског пјесника. Све што углавном о њему знају, то се своди на *Горски Вијенац*. Први, који је о Његошу опширније проговорио, то је чувени далматински археолог, абат Франђешко Карара, научник познат широм цијелога свијета, члан готово свију ондашњих учених друштава и преводилац српских народних пјесама. Карара је вршњак Његошев, а обојицу је смрт покосила прије времена. Карара је умр'o 1851. а рођен је 1812 године. Карара је 1852 године штампао у „*Lecture di famiglia*“, које је у Трсту издавао књижевно-умјетнички одсјек аустријскога Лојда, чланак под натписом „*Il Vladica del Montenegro, ritratto da' suoi colloqui.*“ Већ сама та околност да католички свештеник пише о православноме првосвештенику врло је интересантна, а показује у исто вријеме и либералност једног и другог књижевника. Либералност, која би и данас послје пола вијека могла послужити за углед, јер је Карара писао о Његошу, као што и сам каже, на основу њиховог познанства. „Ја га — вели Карара — никада нијесам могао познати из књига, ни из извјестија других.“¹ Његош и Карара састали су се посљедњи пут 23 јуна 1851 године, када је Његош ишао у Трст, и Карара напомиње, да је Његош био доста слаб. „При расстанку — вели Карара — више ми је пута стиснуо руку и чињао ми се стискати руку студеног мртваца“. Карарино причање о Његошу доста је занимљиво и ми ћемо се на њ осврнути згодном приликом, а сада ћемо из његовог писања нагласити само неке ствари. Из Карариног причања, види се, да је Његош марљиво пратио све оно што се писало о Црној Гори у страном свијету. — „Англичани — вели Карара да је казао Његош — који долазе код нас, мотре и сваку ствар пажљиво истражују и све на цијену стварају, и ако их нико не превари, тачно описују. Французи у час промотре и по највише јасно и више пута промаше, ал' појетизирају много. Нијемци на против задовољавају се да један велики волум саставе он какав био, а будући да о владици и његовом мјесту ваља казати што није било другом казано, купују од сваког измислишеног духа за малу ствар коју му драго басну.“

„Чим је *Горски Вијенац* угледао свијета, Талијани су га одмах приказали, и у колико је нама познато 1847 године штампана су три приказа, и то два у „*L' Osservatore Triestino*“ а један у „*La Dalmazia*“ (Задар).

¹ Карарино чланак сасијено је у изводу Ђорђе Срдбић, у „Седмци“ од 1854 године. При цитирању служимо се тим пријеводом.

У првом листу, а у бр. 125 од 17 октобра написао је приказ др. Паћифико Валуси, који, поред осталог, вели да је *Горски Вијенац* дјело и политичко и књижевно, и да кнез-владика тијем дјелом подржава у народу мржњу према Турцима. Други је реферат написао Никола Томазео (бр. 129 од 27 октобра). Његово мишљење своди се на ове ријечи: „Овдје гдје описује (Његош) њему добро познате ствари, ондје гдје избјегава реторику из књига а прихваћа језик својих горштака, ту је писац пјесник по превасходству, а његови стихови постаће биће језика.“ — Ово је мишљење Томазео доцније пренио и у свој велики рјечник („*Dizionario Estetico*“ стр. 247.) Приказ у задарском листу „*La Dalmazia*“ написао је абат Француски. — Приказ тај преведен је и штампан у „*Подунавци*“ од 1847 године, а преводилац му је Ђорђе Бан, учитељ, који се тада чешће јављао у томе мјесту. Чим је *Горски Вијенац* угледао свијета, Јаков Кјудина, још младић, који је већ био превео на талијански језик неке српске народне пјесме, одмах се латио да га преведе на талијански језик. О томе су већ 1847 године говориле неке талијанске новине а, 1851 године познати путник Најгебаур у своме дјелу *Die Süd-Slaven und deren Leben* (Лајпциг) јавља, да је Кјудина и штампао неколико одломака из свога превода. Тешког се посла био прихватио пок. Кјудина, јер он и ако је познавао оба језика, истина талијански боље него српски, њему је оскудијевало оно што је било од неизбјегне потребе за такав рад, а то је поезија. И изгледа да је тај пријевод задао преводиоцу огромног посла, и да је само добра воља и истрајност привела тај посао крају тек 1878 године, па и то не у цјелини. Наиме, Кјудина у своме дјелу „*Canti del popolo slavo*“ (двје књиге), а у првој књизи, изradio пособан одјељак, под натписом: „*Del Vladica Pietro Petrović Njegos e del suo Gorski Vijenac*“. Ту Кјудина прво говори о животу и раду Његошевом, па прелази на *Горски Вијенац*. Он кратким потезима прича садржину Горскога Вијенца, па овдје ондје преводи по неки одјељак. Превео је сва кола, осим четвртога, писмо везира Селима бога, почетак драшковог причања о бављењу му у Млетцима, „*Чеве равно....*“, кметву сердара Вукоте, пјесму Игумана Стефана уз гусле, и још неке мање ствари. Пријевод пок. Кјудине доста је слаб, а мјестимице он није ни разумио Његоша. Доцније је он свој пријевод исправљао и исправљеног га објавио у својој другој књизи „*Storia del Montenegro*“ (Сплет 1882). Оно што је Кјудина писао о самоме Његошу и о склопу *Горскога Вијенца*, доста је правилно, оцјена његова о Његошевом раду умјесна је, и ако би се могло казати, да је све то писао човјек, у кога је било више одушевљења него истинске критике. Чудно је, да је Сима Љубић у своме „*Dizionario biografico degli uomini illustri della Dalmazia*“ (Беч 1856) уврстио и Његоша. — У доста збијеном слогу, Љубић износи живот и рад Његошев, и пружа врло лијепу и правилну оцјену *Горскога Вијенца*. Вриједи забиљежити, да је Љубић као годину владициног рођења означио 1812. Ту годину нико није забиљежио ни прије, ни послје њега.

Само је г. М. Ђ. Милићевић у своме „Поменуку“ казао: „Тачно се не зна година његовог рођењу: једни веле да се родио 1811, други 1812, а трећи 1813. Узета је 1812 као средња“ (стр. 448.) Ипак праву литерарно-критичну слику о *Горском Вијенцу* пружио је Талијанима Марко Цар у књизи „*Studi Slavi*“ (Задар 1890). Расправа г. Цара није велика, али је писана с особитим разумијевањем и правом критиком. Он је *Горски Вијенац* с правом назвао *Библијом* црногорског народа, и вели, да је *Горски Вијенац* најсјајнија Његошева творевина, у којој се осјећа љепота Омирова а величанство и снага Дантеова“. Од Талијанаца, правих, из Краљевине, писао је о Његошу у колико је нама познато, једино Доменико Ђамполи у своме дјелу „*Litteratura Slave*“ (Милино 1889). И ако је оно што је ту о Његошу, написано и топло и са пуно љубави, ипак је врло мало, и из тога Талијани тешко да могу створити слику о тој *српској Илијади*, како Ђамполи назива *Горски Вијенац*.

Зорка Ховоркова написала је *Његош у Чеха*. У предговору Јана Худеца *Горском Вијенцу* вели се:

„*Горски Вијенац* је српска лирска Илијада у којој су вјерно опевани не само догађаји, него и народни живот и дух црногорски; у њему се не уздиже само гордост слободног народа, већ и најсрдачнији осјећаји његови. Читалац налази ту све жеље и мисли јуначког народа, посматрање његово о свијету, о моралу и слабости људској. Дубоком философијом одликују се говор и рефлексије лица, изнених у пјесми, како учених, тако и простих Црногораца, који нигдје нису били на васпитању. Оваку вјерност особа овдје описаних налазимо у српској књижевности само у карактеристици народних пјесамa. Вјештачки је у пјесми овој изражена навика горског народа да говори у метафорама. У *Горском Вијенцу* налазимо кода, по примјеру хорова из грчке трагедије. Прво и пошљедње коло дају се са свим упоређивати са тим хоровима. Хор грчке трагедије лиричне је природе и односи се на догађај који се тек развијао. Код Његоша је епичне природе, који на радњу мало или нимало не утиче. Женске су у цијелој пјесми само двије: сестра Батријева и врачарица из Бара. Писац-Владика, сигурно је мислио, да њему као великодостојнику црквеном неприличи описивати осјећаје љубави, зато је истакао само љубав сестре која нариче над убијеним братом, и то тако, да је у то нарицање излио сву њежност и истиниту тугу душе своје. На ипак није затајио и други осјећај срца људског. — Вук Мандушић, и ако говори у сну представља нам тип заљубљеног Црногорца. У *Горском Вијенцу*, као што вели Решетар у своме предговору 11 издања, није нам владика представио ни епос ни драму већ догађај, који је хтио да буде приједмет пјесме; нанизао га је у неколико појава, којима је дао драматичну форму (т. ј. дијалог) а међу њима је опет ставио друге појаве, које са главном радњом нису ни у каквој вези, а показује нам разне стране црногорског живота. Епичном том елементу и спољашњој драматичној форми додао је (у говору владике Данила и игумана Стефана) и лиричне

партије, у којима се огледа његово сопствено мишљење и осјећај. А као што је у *Гор. Вијенцу* само спољашња форма драматична тако је и покољ потурица само спољашњи оквир који слабо или никако не сачињава фактичан садржај пјесме. То се види најбоље из тога, што се из пјесме може изоставити по 100 стихова, а да се ипак не окрњи ни основна слика о покољу потурица, ни слика лица која у покољу том судјелује. У *Горском Вијенцу* разликујемо два елемента, субјективан и објективан. Објективан су елемент све особе које овдје подједнако осјећају и подједнако говоре, осим владике Данила и Игумана. У овој двојци слика пјесник самога себе и своје субјективно мишљење. Ко не би одмах познао у медитацијама Даниловим и игумановим, сопствене мисли ауторове? То одаје сама дикција. Она изгледа много ученија него кад народ говори,“ и т. д. Кад је *Гор. Вијенац* угледао свијета, трошком Чешке Академије, написао је Др. Јосиф Карасек у „Прашким Новинама“ приказ, из кога ћемо по нешто исписати: Владика Његош — вели др. Карасек — показао је да је особити писац, а дјело његово *Горски Вијенац* осигурало му је прво мјесто међу југославенским књижевницима. *Горски Вијенац* је драматично-епична пјесма — то је, мислим, најбоља њена карактеристика — која пјева о историјском догађају при свршетку XVII столјећа, то јест утврђење моћи владичине у породици Његоша и уништење потурица поглавара, који су увијек у опасност доводили самосталност Црне Горе и њену хришћанску вјеру. То је садржај тог пјесничког дјела. Петар Петровић био је необично чилог, дубоког и оштроумног духа, који се радо забављао српском народном пјесмом — а тој се дивио цио образовани свијет. Читао је прве списатеље оног доба: Пушкина, Бајрона, Ламартина, грчке класике, као и њемачке философе, а читао би је помоћу руских пријевода. О љубави његовој и науци прича се, да је он у својој младости за кратко вријеме прочитао цијелу манастирску библиотеку. Прије него што је издао своје знаменито дјело *Горски Вијенац*, он је већ са успјехом био опробао своје перо. За кратко вријеме прстигао је Мушкицког и свога учитеља Милутиновића. Писао је у главном пјесме епичне, јуначке, у којима пјева о боју Црногораца са Турцима, *Лијек јаросици турске*, *Пустиницак цетињски* и *Слободијада*. Да је дубоки дух његов био наклоњен философском испитивању, доказује рефлексивна пјесма његова: *Луна Микрокозма*. — Славу која никад неће потамнити, осигурао му је у цијелом образовном свијету његов *Горски Вијенац*.“

Горски Вијенац штампан је до сада дваест пута, и то два пута у Бечу, три пута у Биограду, четири пута у Новом Саду (два пута ћирилицом а један пут латиницом) и по један пут у Загребу, Панчеву и Задру (латиницом). Преведен је на руски, чешки, бугарски, талијански, њемачки, шведски и мађарски.

Као што дознајемо, професор државне гимназије у Нађ-Бањи Др. Веселин Ђисаловић, превео је

Горски Вијенац на мађарски, који ће изаћи у мађарској библиотеци за народ.

*
О *Горском Вијенцу* што га је написао наш сарадник г. Павле Поповић доноси *Глас Црногорца* критички преглед и између осталог вели:

„Ово је радња г. проф. Павла Поповића из Биограда, која је почела излазити у мостарској *Зори* још прошле године, а довршена је тек у пошљедњој овогодишњој свесци овог ваљаног листа, те у засебној књизи одштампана, као што је и заслуживала. Јер је то књига, која чини част српској књижевности — најљепша и најсавјеснија радња на пољу српске књижевне критике, што ми знамо. Кад се види колико је писац труда уложио у овој радњи, тек се тада може схватити велика љубав, којом је на њој радио: и само та велика љубав може да нам протумачи ону силу финог опажања и анализирања најинтимнијих мотива, најнезнатнијих појава до јединства цјелине. *Горски Вијенац* је и до сада заузимао прво мјесто у нашој књижевности: учени су му се дивили а народ је из њега читава мјеста на памет знао и у обичном животу цитирао гдје треба; али сада знамо и за што се дивимо *Гор. Вијенцу* и за што га народ на изузет зна. Ону унутрашњу вриједност *Гор. Вијенца*, оне љепоте његове, које смо ми само осјећали, г. Поповић нам их је показао једну по једну и у једној цјелини, растумачио и расвијетлио; и одсле ћемо са већом насладом читати ово дјело Владичино. Г. Решетар је први уложио озбиљног научног труда у коментирању *Гор. Вијенца* а г. Поповић критички је оцијенио и анализирао са умјетничког гледишта његово садржину и облик — обојица са сјајним успјехом. Нема сумње да ће се њихови радови другим нашим младим силама и даље развијати, али ће они остати полазне тачке сваког даљег научног и умјетничког проучавања и тумачења *Гор. Вијенца* — кано ти радови од трајне вриједности.“

*
Српска Књижевна Задруга, у спомен педесетогодишњице Његошеве смрти приређује ново критичко издање *Шћепана Малог* а у редакцији Др. Милана Решетара. Издањем *Шћепана Малог* Задруга тиме подсећа не само на педесетогодишњицу смрти Његошеве, него и на педесетогодишњицу самог тог дјела, јер је *Шћепан Мали* штампан 1851 год. у Загребу, и ако га је пјесник написао још 1847 год. Други пут штампан је у Панчеву.

СА ДРЖАЈ: Марко Цар: *У пјесничков вијенац* (О 50-тој обљетници Његошеве смрти). — Пјесништво: Алекса Шантић: *Било једно момче Црногорче...* (алегорија). — Светислав Стефановић: *Његошу*, о педесетогодишњици његове смрти (алегорија). — Чланци: Др. Л. Томановић: *Петар II. Петровић Његош и начело народности*. — Др. Милан Шевић: *О Лучи Микрокозма*. — Светислав Стефановић: *Његошев Шћепан Мали*, (кратка скица). — Никола Симић: *О језику Петра II. Петровића Његоша*. — *Једна почетничка пјесма Његошева*. — Приповијетке: *Његош и Црногорац*, (анегдота). — *Штампа о Његошевој прослави*. — *Биљешке*.

Претплату *Зоре* прима њена Администрација, затим Издавачка Књижарница Пахера и Кисића у Мостару, и сви њени повољерици. — Рукописи шаљу се Уредништву. — Поједина свеска стаје 80 хелера. — Прима трговачке и друге огласе, рачунајући од петит-редка у једном ступцу и то: за једно оглашавање по 12 хелера, за три оглашавања по 8 хелера, а за више од три пута, као и за огласе на читавој страни, знатно јефтиније. За сваки пут оглашавања урачунава се 60 хелера биљеговине.

ШТАМПА СЕ У ШТАМПАРСКО-УМЈЕТНИЧКОМ ЗАВОДУ ИЗДАВАЧЕ КЊИЖАРНИЦЕ ПАХЕРА И КИСИЋА У МОСТАРУ, 1901.

*
На Никољ-дан ове године и Матица Српска у Новом Саду држи свечану сједницу у спомен педесетогодишњице Његошеве смрти, а том приликом проф. А. Сандић говори о Његошу.

*
Српска академска омладина у Петрограду прославила је на најсвечанији начин педесетогодишњицу од дана смрти владике Рада. У казанском Сабору свршила се изјутра панихида, а у вече у Слав. Добротворном Друштву била је свечана сједница, у којој је предсједник омладине држао говор о овом великом пјеснику и државнику српском.

*
Г. Иван Николић, који је превео многе српске народне пјесме на талијански, превео је и Његошев *Горски Вијенац* и то тачно и вјерно. Књига ће изићи у Задру.

*
Књижевни Лист доноси да је Мило С. Врбица поводом педесетогодишњице Његошеве израдио по умјетничкој слици Веса портре слављеников у врло лијепој изради. Да би по малу цијену могла ову слику имати свака српска кућа то је слика послата у једну чувену ческу хромолиитографску радњу да се репродукује.

*
Издавачка књижарница Пахера и Кисића у Мостару издала је и другу серију поштанских карата са Његошевом сликом и оригиналним потписом. Цијена је карти 10 потура.

*
У данашњем броју доносимо као прилог *Зори* лијепо израђену слику са оригиналним потписом Владике Рада. Слика је израђена по познатој фотографији Његошевој.

*
≈ Радујемо се што смо били у стању да донесемо први дио чланка *Петар II. Петровић Његош и начело народности*, ког је нарочито за ову свеску *Зоре* написао наш поштовани сарадник, Г. Др. Лазар Томановић, а жалимо што то нијесмо могли учинити са другим му дијелом. *Ур*.

Исправак: У овом броју поткрала се случајно једна крупна и смијешна штампарска погрешка на стр. 363. под натписом *Његош и Црногорац* стоји **алегорија** мјесто **анегдота**. — На истој страни, у 16. реду озго, а у другом ступцу стоји **уредник** мјесто **учредник**.